

સા ધ ના

કાવ્યસંગ્રહ

૧૧

ઉ પ વા સી

[શ્રી. ઉમાશંકર એધીના 'ભિમિ' રંગ
તથા ચિત્રપ્રસાદના મુખચિત્ર સહિત]

૧૧
ઉપવાસી

સંસારીના જ્ઞાન વિચાર ભાવો
હેયે સુખી સજીવ ભાવનાઓ
રે પ્રેમ ને પૂણ્યની કામનાઓ
શણે શણે પો પલટાય
ભોડી પડે વારી ખમી ઠલાઓ
ભોડી પડે અદાર-સાધનાઓ
નિવાસીના અપુત્ર બનેશો

પ્રકાશક

રમણલાલ પી એની મોહાસા (એ પી રેલ્વે)

સોલ એ જ ૮

એન. એમ ઠક્કરની કુંપની
શુકસેલસ પંચીશસ
૧૪૦, પ્રી-સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨

આમાંથી કેાઇ પણ કાન્યનો ઉપયોગ
કરતાં કર્તાની પરવાનગી આવશ્યક છે.

માર્ચ - ૧૯૪૪
કિંમત બે રૂપિયા

. મુદ્રક :

રા. જ. દા. સ. ઈ. ૪૨૯
૨ બ ની પ્રિન્ટ ગી
૧૪૬, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨.

- અનુક્રમ -

પ્રયાણ	૭	૨૧ કાન્ય કિયાને	૫૧
ભિમિરંગ	૧૩-૨૫	૨૨ કાન્ય-પ્રભવ-અખ	૫૨
૧ ચિરવિદ્યાય	૮	૨૩ વિદ્યાય ગીત	૫૪
૨ નયનોન્નવ	૧૯	વાંછના	
૩ મિલન આહારાં	૨૦	૨૪ કથારે ?	૫૬
૪ પ્રથમ બિહઠયાં	૨૨	૨૫ વાંછના	૬૦
૫ ન કથાંક એ	૨૩	૨૬ ન વાંછને કદી	૬૨
૬ સ્વપ્ન'ધો આત્મા	૨૪	૨૭ રમરને સદા	૬૩
૭ રમિને	૨૫	૨૮ આત્મદીપો ભવ	૬૪
૮ વત્સુદેવશીને -	૨૬	૨૯ ધન્ય	૬૫
૯ અમર રમરની વિરમ્ભિ	૨૭	૩૦ દીપોત્સવી	૬૭
૧૦ પાછલી રમ્ભિ	૨૮	૩૧ આવાહન	૭૦
૧૧ છબી	૨૯	૩૨ લલકારી નાપુ	૭૨
૧૨ તલ	૨૧	૩૩ આધુના મનોરથ	૭૫
૧૩ ધરપત થને	૩૨	સાધના	
૧૪ હૂસકું	૩૩	૩૪ નયન હિપકથા	૭૬
૧૫ નહિ મજેલા સગી સાથે	૩૬	૩૫ રશિયા	૮૮
૧૬ પ્રેમકલાણી	૩૭	૩૬ રોમાન્સ	૯૧
૧૭ સાર્થક કર	૩૯	૩૭ સોનિયેત્તા લાગ નાગરિકને-	૯૪
૧૮ શુદ્ધી	૪૨	૩૮ વિરાહ પગલાં	૯૭
૧૯ આખાને આન્યા'તા ચેાર	૪૭	૩૯ સાધના	૯૮-૧૦૮
૨૦ ભગિની-મિત્ર-રવજનને	૪૯		

કર્તાનાં પુસ્તકો

— મૌલિક —

પરાજિત પ્રેમ : સાત વાર્તાઓ

સાધના : કાવ્ય સંગ્રહ

મળુચ સ્ફુટિતાં પાત્રો : [૭પાવ છે]

— બંગાળી ઉપરથી —

દેવદાસ : શરદબાણુ કૃત

દત્તા : "

ગૃહદાહ : "

ચરિત્રહીન : "

કાશીનાથ : } રમણલાલ સોનીના સહકારમાં

સાવકી મા : }

બાબી : ટાગોર કૃત

શ્યામલી : નિરૂપમાદેવી કૃત

રૂપમાધુરી :

— અંગ્રેજી ઉપરથી —

અરમા ; ગોડીની Mother ડું ફાંતર

લીલા : તુર્ગેનેવની ઉચ્ચ નવલકથાનો અનુવાદ

વિશ્વ સાહિત્યની વાર્તાઓ : દરેક દેશની એક ઉચ્ચ દ્રષ્ટી
રેવાનો વર : [૭પાવ છે] વાર્તાના સંગ્રહ

— પુસ્તકાલોક —

દેશાભિમાની નીતિ

દાતરડાંની દુનિયા

આખરી દ્યેય-સામ્યવાદ

સોવિયેત શક્તિ

} લોક પ્રકાશન ગૃહ

પ્રયાણ

પ્રણય, જંખના અને સાધના—એવા ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચા-
યેલ આ કાવ્યો જીવનની જુદી જુદી કક્ષાઓ રજુ કરી જાય છે.
પણ એ કક્ષાઓ એક બીજાથી વિરોધી નથી; વ્યક્તિ-પ્રણયમાધી
જીવનની વિસ્તૃત ‘જંખના’ જગે અને ‘જંખના’ પોતેજ ‘સાધના’
બની જીવનને આગળ ધપાવી લઇ જાય એ સુખાનુભવ મધ્યમવર્ગી
જુદ્ધિજીવીને માટે તીવ્ર વેદનામય છે. એ લાંબા કાંટાળો પંથ કાપતો
વટેમાગું—જીવ અપાર તકડાટ અનુભવે, પછડાટો ખાય, દ્રિધા અને
હતાશાનો માર્ગો કવચિત બહેબાકળો બની આકંઠ કરી બેઠે તો
સદ્ગત છે પરંતુ જીવનની એવી ઉગ્ર સવેદનશીલતા કદમાણુગામી
છે, અને એથી જ તો કલાસૃષ્ટિનેય આદરણીય છે.

પ્રણય, જંખના અને સાધના—જીવનની ત્રણ કક્ષાઓ ખરી, પણ
જક અને ચાપડેમઢી નહિ. કાઈ નિશ્ચિત સમયને દામણે બાંધેલી
નહિ. એ તો સમગ્ર જીવનમાં વિસ્તરેલી અને જીવનને આવરીને
બેઠેલી અનુભૂતિઓ છે. જીવનવિકાસની સાથેસાથ તે પોતાનોય
વિકાસ સાધે છે. જીવનનો વિકાસ થતા પ્રણય પ્રણય મટી જતો
નથી, જંખના જંખના મટી જતી નથી. પણ પ્રણય અને જંખના

નવે રૂપે નવે રહે કર્તવ્યશીલ હવનનાં આત્મસ્વચ્છતા જની લી
કરણ પામે છે.

ભિન્ની કરણને આવે માર્ગે જઈ રહેલો હવ અકિતની ક
મર્યાદાઓ વડારીને સમષ્ટિની વિરાટતાને અપનાવતો થાય
ત્યારે જ એને વસ્તુમત સત્યની ઝાંખી થવા માંડે છે.

માણસની આ અનુભૂતિ કાચો-મદાકા-ચોનો વિષય આજ દને
રહ્યો છે. જતાં માણસની એ જ અનુભૂતિ યુગે યુગે એવું નિશ્ચિ
સ્વરૂપ લઈ આવતરે છે. આજના આપણા દુઃખમાં એ અનુભૂતિ
સ્વરૂપ અત્યંત જટિલ છે. ગઈ કાલે જેણે અગતિની મશાલ ઊંચી
કરી હતી એજ દાયોને આજે સારી સંધિને ઉભરી દેતા નોંધ
માનવી બદાવરે બની જાય છે. અને અભ્યંતર હવ સમગ્રતા યુગાવી
બેસી આજ લગીની માનવ-સિદ્ધિમાંથી જન્મેલી દ્રષ્ટિ ને અમ્મ
ખોઈ બેસે છે. અને કા તો આંધળો અને અંધની બની અણસમજના
તોડફોડને માર્ગે ધસડાય છે, યા તો લાચાર બની પાશવી બોલોને
માથે ચઢાવે છે. પરંતુ જગત્ત હવ એ મૂર્ખામાંથી બચી ગઈ
યા તો બહાર નીકળી સ્વસ્થ બને છે ત્યારે તેને ગઈ કાલ સુધી
અજ્ઞાત અને મૂંઝવણ એવું ધણું સત્ય સ્પષ્ટ અને જ્ઞાત બને છે.
આજ સુધીના વિકાસને તે કેવળ બાધેબાર—general હવન
સંગ્રામ તરીકે નહિ, પણ વર્ગ-સંગ્રામ રૂપે સમજતો થાય છે
અને એ સંગ્રામમાં સડોવાયેલાં બોલોની ઉલ્લાસમયક સમજ પણ લાઈ
છે. એ સમજનો રંગ પાકો બનતાં તે પોતાના વર્ગીય સંસ્કારની
રસીની પકડમાંથી પોતાને છોડવી, આવતી કાલનાં સર્વજ્ઞ બોલોની
હરોળમાં શામેલ કરવા આગ્રહ બને છે. પ્રતિવાદ-શાહીવાદ-શાસિ-
વાદની હવલેણ પકડમાંથી નીકળવામાં પહેલ કરતી જ
તનો સાધી બનવાને તલસી બે

પરંતુ આવી સિધ્ધિ તો કાંઈ સરળ નથી. અને સમજ માત્ર કાંઈ જસ નથી. એમાંય કવિતા રૂપે લલકારી નાખવા માટે તો એની રાગ રામવ્યાપી અનુભૂતિ જોઈએ છે. , રાજકીય પ્રચારક કરતાં અનેક ગણું મુશ્કેલ !

અને બિચારો મધ્યમ વર્ગીય શુદ્ધિજીવી કવિ આ દુઃસાધ્ય સાધના આગળ વામણો બની ઊભો રહે છે. સમષ્ટિની વિરાટતાને આવરવા મથતી, ઐતિહાસિક સત્યને માર્ગે મધામણુ કરતી એની ‘કથનગતી કલમ’ અપૂર્વ અને જટિલ અનુભૂતિને વ્યક્ત કરવા ઊભી રહે છે. એની એ નૂતન અને સૂક્ષ્મસંચોટ અનુભૂતિને વ્યક્ત કરવા જૂની હથોટીબંધ ‘ટેકનિક’ છીછરી અને ટૂંકી પડે છે. ને નવી હથોટી લાઘતાં લાંબી મજલ કાપવી બાકી છે એમ એ સમજે છે !

એ જાણે છે કે જેમ જેમ વિરાટ શ્રવણની વાસ્તવતા સાથે તે વધુ ને વધુ ઓતપ્રોત બનતો જશે, જેમ જેમ સલર વિસ્તરેલી વાસ્તવતાનેય પલટનારૂં બચ્ચત નિર્ભાવિક તત્ત્વ પકડતો જશે, જેમ જેમ તેની આંખો ઐતિહાસિક સત્યનું આંતરદર્શન કરતી થશે, જેમ જેમ તે જૂનાં આધમતાં ઓસરતાં સડીને વિલિન થઈ જતાં બજો અને નવાં પાંગરતાં પ્રફુલ્લતાં ઉત્કર્ષશીલ બજોની વધુ ને વધુ વૈજ્ઞાનિક પરખ કરતો જશે, જેમ જેમ તે એ માર્ગે વધુ ને વધુ પહોંચતો, રંગાતો ને ખરડાતો જશે તેમ તેમ તેની અનુભૂતિ વિરાટ બનશે, તેમ તેમ તેની સંવેદના મુખર બનશે, તેમ તેમ તેની વાણી નીડર અને પ્રાણુવાન બનશે. એમાંથી કોઈ અચંડ ‘પ્રચારક’ તો કોઈ ‘સર્જક કવિ’ લાઘશે. જેટલે અશે કવિતાની વિશિષ્ટ કલા સાધી હશે તેટલે અશે ને સ્વરૂપે તે કવિ જિમિ ગીતાથી માંડી મહાકાવ્યનો સર્જક બનશે.

સાધક શ્રવણે આ પ્રક્રિયા દરમિયાન એક વાતની પ્રતીતિ

થવા માટે કે કે વિજસતી જતી બ્રહ્મતિએ 'એક બાણ, તેના
 અંકુશિત અકિતવાઁને ફટકા માર્યો છે, જ્યારે બીજી બાણ,
 તેના, તેના જેવા, અને તેની નજર અને કલ્પના ય આજે જ્યા
 પડેથી શક્તી નથી તેવા લાખ લાખ માનસીના સર્જક આત્માને,
 તેમના સુખ 'અકિતત્વ'ને પ્રભુ કળાએ વિકસવાની અપાર તો
 જન્માવી છે, એટલું જ નહિ પણ એ જીવવણીમા પોતે સક્રિય
 સાથી બને એવી ય શક્યતા છે અને એવો સુભગ દિન નજદીક
 આણુવા માટે ઝખતો કવિ એની કલમને આ મહાન કર્તવ્ય-
 શીલતાને ચરણે ધરી દેવામા પોતાનું કે કલાહ બલિદાન નથી લેખતો,
 પણ ધન્યતા અનુભવે છે 'સ્વરાજ'ને ખાતર સાહિત્યનો ભોગ'
 જેવી અણધાર લાગણીમયતાને રચાને તેને નહુ જ દર્શન થશે
 તેને જણાશે કે એણે કલમને તરછોડીને તલવાર પકડવાની નથી,
 કવમને આને તલવારની 'પ્રતિષ્ઠા' કરવા માગતા બર્બર નાઝીઓનો
 એ અનુભામી નથી, પણ એથી ઉલટું જ કલમની કલમરૂપે પ્રતિષ્ઠા
 કરવા મથતો કળાકાર એની કલમનો ઉપયોગ એક નિશ્ચિત સુભગ
 જીવનના વિજયના જગમા લાગીદાર બની, પક્ષકાર બની, 'પાટી-
 ઝન' બની એના હિતની અને કવમની બંધી તાકાત લઈ શામેલ
 થઈ જાય છે, ને કવમની સાથેસાથ તલવાર પણ ધાગણુ કરે છે,
 ત્યારે ય તે 'કવિ' મટી 'સિપાહી' નથી બનતો, ત્યારે ખાખી લેખાસ
 કે તોપોના ગડગડાટ એની ક'પનાને રૂધાવી ચુગળાવી તેને પાશવી
 તત્ત્વનો રજોપો બનાવી દેવાને બદલે જગતના નવસર્જનના પવિત્ર
 અને ક'નાણુકારી જગમા નૂતન શ્રમજીવી સર્જક શક્તિને પક્ષે
 ઊભવા ને જીવનની બંધી તાકાતથી કલમને ઊંચકવા પ્રેરણા પાય
 છે આવા કવિને માટે બાલ regimentation જેવો શબ્દ હાર્યા-
 સ્પદ બની જાય છે આવા કવિને માટે 'તું જગમા શામેલ થા,
 'તું' આજ વિષય લખ', 'તું' આવી જ રીતે લખ' એવું કાંઈએ

કહેવાની જે માથે લાદવાની કોઈ શક્યતા નથી; કોઈ જરૂર પે નથી. કવિના પ્રાણને રંધવાની એવી આંધળી નીતિ નવ સર્જનનો અભિ-
લાષી સંધ તો કદી નહિ જ અંગીકારે; પણ એથી ઉલટું આર્જના
અર્થ—મૂઝાબદ્ધ સમાજના આખરી જર્જરરૂપ શક્તિવાદને જ એવા
regimentationની જરૂર વરતાય છે.

આવી ફોજવાદી યુગજામણમાંથી સદાને માટે છૂટવા ઇચ્છતા
કવિને ધીમે ધીમે એ વાતની પાછી ખાતરી થઈ જાય છે કે વર્ગ-
વિહિન સમાજરચનામાં જ રોક માત્ર એવી શક્યતા રહેલી છે
કે જેમાં પોતાને, પોતાની કળાને તથા સમસ્ત માનવતાને ભૂતકા
ળના મહાપ્રભા વારસાને ગૌરવભરી રીતે આગળ ધપાવવાની તક
પ્રાપ્ત થશે, જેમાં સર્જકને રાદી અને આઝાદી હશે; સમસ્ત માન-
વતાને રાદી, શાંતિ, સંસ્કાર ને આધ્યાત્મિકતાના હક્કો તથા
તકો હશે.

શુદ્ધિપૂર્વક અને ખંતપૂર્વક અપનાવેલા આવા નૂતન જીવનના
અને મુક્તસર્જનના તેના ખવાળને આશા આશ્વાસન દૂંદ ને દિવસ
આપતા સોવિયેત રૂસની નવ્ય કાવ્ય સંસ્કારિતાના જયોતિર્ધ્વજોનો
ઉમ્મસ એને મન કોઈ પરાયો, કોઈ બહારનો, કોઈ દૂરનો નહિ,
પણ પોતીકા અંતરનો અને નિજ જીવનમાંથી જગેલો હોય એવો લાગે
તો તેમાં અંધરની આંધળી ભક્તિ નથી; પણ માનવ સંસ્કારિતાની
આંતરરાષ્ટ્રીય મમતાનો સ્વીકાર માત્ર છે.

વ્યક્તિગત જીવનની ઘેરી અનુભૂતિનું કાચું લઈ સમષ્ટિ
જીવનની વિરાટતા પ્રતિ મળે છે. પડેલી માનવમત એની આ મળલ
દગમિયાન અનુભવેલ પ્રેમ, વેદના, ઇર્ષ્યા, ક્રોધ, અથડાનણ, શૌર્ય,
આવેગનો અનુભવ કરતી, તેનું ખેલવણી બધીં કરણ કરતી
આગે બટે છે ત્યારે નૂતન સંસ્કારિતાની નવી કલા આજ પૂર્વેના

તમામ વારસાને પોતામાં રામાવી લઈ નવીન 'ટીકનિક' પર સવાર બની નવે દેહે અવતર્યા વિના રહેતી નથી.

મધ્યમ વર્ગીય બુદ્ધિશીલી માકસવાદી કવિ આવા આ ઉચ્ચ-વર્ગ ભાવિ પ્રતિ મુખ કરી એનું નાનું શું ભાથું લઈ, એ ભાથું અપૂરતું હોવાના જ્ઞાન સહિત, હતાં જાયરહિત બની પ્રત્યેક પગલે નવીન ભાથાની આશા ને ખાતરી હોયે જાંધી મહા વિકટ ચડાણને માર્ગે નીસરી પડ્યા વિના રહી શકતો નથી.

એક માકસવાદી કવિતા-લેખકનું આ એવુંજ એક પ્રયાણ છે.

*

આ કાવ્યો પરત્વે એટલુંજ કહેવાનું કે આમાંથી પહેલું અને છેલ્લું-એ લાંબાં કાવ્યો સિવાયનામાંથી ઘણાં આપણાં સામયિકામાં અવારનવાર છપાઈ ગયેલ છે.

બીજું એ કે ૧૯૩૩ થી ૪૧ સુધીનાં જ ચૂંટણી કાવ્યોનો આમાં સમાવેશ કર્યો છે.

ત્રીજું-કે, આમાંનાં લગભગ બધાં, યા મોટા ભાગનાં કાવ્યો વરસો પૂર્વે ગ્રંથાકારે છપાવા જતાં હતાં તે વખતે મુગ્ધબોલી બ-ક-ઠા તથા ઉમાશંકરની આંખ તળેથી પસાર થઈ, એમને હાથે થોડાંક સમા-રાયાં ય હતાં. એ પછી તે વારસો વીત્યાં; ને આ વખતે છપાવા જતાં પહેલાં એમાંનાં ઘણાંમાં ઠીક ઠીક કાટ જાટ પણ કરી છે, જેમાં મારાં અનેક સાથીઓનો સારો એવો ફાળો છે.

અને છેલ્લે, આ કાવ્યો ભાષા ઉમાશંકર જોષીનો "ઉર્મિરંગ" તથા બંગાળી ચિત્રકાર બિરાદર ચિત્રપ્રસાદનું મુખચિત્ર ધારણ કરી પ્રકાશ પામે છે, તેને હું એક મીઠું સુખ લેખું છું, જે લાગણી વ્યક્ત કરતાં 'આભાર' શબ્દ શરમાય છે.

મુંબઈ
૨૩-૨-૪૮
લાલસેના-દિન

— લોગીલાલ ગાંધી

ભિર્મિરંગ

શ્રી ઉપવાસી આપણા આશારપદ કવિઓમાંના એક છે. આને એમના પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ સાથે સાહિત્ય રસિક ગુજરાત સમક્ષ એ ઉપરિચિત થાય છે. સંગ્રહમાંનું 'પહેલું' 'ચિરવિદાય'નું કાવ્ય એમણે મને પાંચ-છ વરસ પહેલાં એવા મોકલેલું,—ગુજરાત આગળ એના અંતરંગની રજુઆત કરવાની જવાબદારી મારી ઉપર નાંખીને. એના પ્રકાશનના ત્રેવડમાં એ હતો, ત્યાં યુધ્ધ આવ્યું અને લેખક રાજકારણમાં સક્રિય હિરસો લેનાર હોય એમને અનેક પ્રવૃત્તિવર્મણોમાં જોઈ ગયું. આને પણ એ એમાં રમમાણુ છે. પણ આને તો એ જ્યારે પ્રવાહમાંથી માયું ઊંચકતા દેખાય છે ત્યારે પેલા 'ચિર વિદાયના' કવિ રૂપે નહિ, લોકસંગ્રહ માટે 'સાધના' શીલ ગાયક રૂપે દેખાય છે. વચલાં વરસોમાં 'ચિર વિદાય'ના ભિર્મિ-જાળમાંથી તો એ જસી ગયા; પણ એમની રચના વિષે મારે એ શબ્દ કહેવાના હતા એ વાતને વિદાય દેવાની એ ના પાડે છે !

લેખકના ભાવનાવિકાસની રૂપરેખા, સંગ્રહના ત્રણ વિભાગ પાઠવામાં આવ્યા છે—પ્રણય, વાંછના અને સાધના—તેના ક્રમમાંથી પકડવી શક્ય છે. પ્રણય કરતો જીવ સૌ કોઈને માટે સુખ વાંછના સેવી રહે છે ને એને દલવળી જનાવવા જીવનની કઠોર કર્તવ્ય-સાધનાને વધાવી લે છે એ રીતે એના ભાવનાજીવનનું ઉત્તરોત્તર ઊર્ધ્વીકરણ (Sublimation) પણ થતું રહે છે સહૃદયપણે જીવના

મથનાર, સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સૌ ક્ષામ, એક પ્રકારના સાધક જ છે. શ્રી ભોગીલાલ ગાધીને અભિપ્રેત તે સમઘિના શોષણમુક્ત મુખ-જીવન અર્થેની સાધના છે.

આવી વિકટ સાધનાનો ને પ્રણયનો સામસામો છેઃ હિડાડવાનો ન હોય. રૂડા પ્રતાપ એ પ્રણયના, જેના નવાણુમાંથી સાધનાનો આ બહોળો પ્રવાહપટ વિસ્તર્યો ! પ્રણયાનુભૂતિમાંથી જ બળ મેળવીને તો 'નવે તાન' ગાવાની ઝંખના જાગી ! કુરતી છે કે સૌ ઊર્મિર ગમાં પ્રણય પ્રથમ દેખા દે

પ્રણય એ તો સર્જનના સંગીતનો સા. પ્રણયનું મનભર ગાન આ યુવક કવિએ કર્યું છે. પહેલી કૃતિજ એનો સુંદર નમૂનો છે એક મુગ્ધ કન્યા માવતરે જોલાવી એટલે પોતાના પ્રિયતમ પાસેથી 'પ્રિય હું આવીશ આવીશ આવીશ' એમ નિશ્ચયને ત્રણ વળ ચલાવીને જાય છે ને પાછી આવીજ શકતી નથી. માખાપ તેના કાકેની સાથે ફેગ ફેરવી દે છે. એનો પ્રિયતમ ખૂબખૂબ રાહ જુવે છે ને છેવટે વિરહ સળો ન જતાં ચિગ્વિદાય લે છે-આપઘાત કરે છે. આપઘાતની કથાઓની વાસ્તવિક જગતમાં અને સાહિત્યમાં તો ખાસ કરી નવાઇ નથી નાયક આપઘાત કરતા પૂર્વે પોતાની વેદના ઠાલવે છે (૫ ૧૧-૧૮) એટલામાંજ આ કાવ્ય પર્યાપ્ત થતું નથી એમાં એનું સૌભાગ્ય છે. નાયકના અંતિમ ઊર્મિનિવેદનની પૂર્વે કવિએ પોતાની તરફથી પ્રવેશક રૂપે 'કથા' (૫. ૧૦) રજુ કરી છે. એને લીધે આખા કાવ્યનું સ્વરૂપ પલટાઇ જાય છે એકલા નાયકની વાણી આપણે સાંભળી હોત તો એની અસહાય સ્થિતિ માટે કવિ આપણી આગળ અશ્રુવાચના કરે છે એવો દેખાવ થાત પણ આ 'કથા'નિરૂપણથી કવિએ આખા મોરચો બદલી દીધો છે. નાયકને જીવન ફેંકી દે છે, પણ મૃત્યુમાં તો એ સાતા શોધી શકે

છે. જ્યારે નાયિકાને તો મૃત્યુએ પણ ફેંકી દીધી છે, અને જીવન તો એનું શું છે એ બહુીએ જીએ. આમ આખી વાત તે આપ-
 ધાતની મદીને કિવિધ હૃદયધાતની કારમી કહાણી થઈ ગયે છે.
 તેમ છતાં કાવ્ય આટલામાંજ પર્યાપ્ત થતું નથી. 'અર્પણ' (૫. ૯)
 એ પણ કાવ્યનો એક અનિવાર્ય અવયવ છે. દુનિયા તો આવી
 છે, કિવિધ : હૃદયધાતોથી ભરેલી છે, એવી જેને પ્રતીતિ
 થઈ ચૂકી છે અને એથી તો જે સાહચર્યના લ્હાવાનું મૃત્યુ પૂરેપૂરું
 સમજે છે એવી 'સદય સંગાથી'ને કવિ દુનિયાની વિષમતાઓમાંથી
 પોતે સારવી લીધેલા 'આ ઊર્મિરંગ' અર્પણ કરે છે.....તો, વાત
 સમજાઈ તો ખરી હોય. પોતાની 'દયિતા'ને વિરહનું સમર ભાન
 કરાવી એના સાન્નિધ્યને વધુ દૃઢ અને મુનિશ્ચિત જોવાનો જ કવિનો
 આ કાવ્યમાં ઉપક્રમ લાગે છે. પેલાં પાત્રોની કથા આને માની એ
 જ આપણે જાણ કરી. ખરા છે. આ કવિઓ પણ; પેલા 'મધ્યમવર્ગી'
 આવેશમધાન તરંગી યુવક' પાસે આપધાત કરાવી પોતે તો ખારસા
 આરામથી પ્રિયસાન્નિધ્યમાં એ આપધાતની કથા લલકારે છે અને
 પોતાના સહજજીવને દલ્લતર ભૂમિકા પર ચૂકવામાં એનો લાભ
 ઉઠાવે (એકરંધોર્ષિત કરે) છે ! કવિઓ ઉપર આ આજ નવું નથી.
 ગેરુએ પોતાની પ્રથમ કૃતિ 'સૌરાષ્ટ્ર ઓફ વર્ષા'ના નાયકને મૃત્યુ-
 મુખમાં ધકેલી દીધો પણ પોતે દુનિયાનો એક મહાકવિ થવા સામે
 સમો અકર્મ થઈ રહ્યો હતો. અને એ ઘટના સામે ફરિયાદ કરવાનું
 કોને ગમશે ? મને ટાગે છે કે લાગણી અનુભવવી અને એને કાવ્યમાં
 રેલાવવી એ એ વચ્ચેનો—ભાવ અને રસ વચ્ચેનો ફેર આવા ઉત્કટ
 દાખલાઓમાં સહેજે સમજાઈ જાય એવા રૂપે ઉપસી આવે છે. તો
 આ કાવ્યની સફળતા તે એના સંવિધાનમાં છે. યુવકના નિવેદન-
 પૂર્વે 'કથા' અને તેની પૂર્વે 'અર્પણ' ચૂકી પ્રણયીઓના સહયોગની
 ધન્યતાને ઉઠાવ આપવામાં યોગ્યેલા કલાકૌશલમાં છે.

‘મેં દમણાં જ એકશાસે ગેટે અને શ્રી ઉપવાસીનાં નામ ઉચ્ચાર્યાં એથી કાંઈને સહેજ પલુ આચકા લાગે તે પહેલા કહી દઉં કે કયા ગેટેની કળા અને કયાં આપણા આ કવિની ‘કથળતી કલમ’ ? અને એ ઊલ્લુપમાં એક રીતનું સદ્ભાવ્ય પણ છે. ‘સોરોઝ એક વર્ધર’ પ્રગટ થતા મુરોપમાં આપઘાત કરવાની ફેશન થાકી પડી હતી, એવા કાંઈ ડરનો તો સંભવ એટલો ઓછો !

કવિઓ વય વધતા-એટલે કે સસારથી વધુ ખરડાતા-સસાર મોભો જુવાળદારી, નેતૃત્વ વગેરે નિમિત્તે તેમની લાગણીની આસપાસ મિથ્યા આવરણો લપેટતા-અગત ચૂદ અને માઢ સંવેદનોને આત્મલક્ષી (સબ્જેક્ટિવ) કરતા પરલક્ષી કવિતા પ્રકારે નિરૂપવા કેમ લલચાય છે, ઊર્મિકાવ્યમાથી ખસીને પાત્રલક્ષી ઊર્મિ કાવ્ય (Dramatic Lyric), નાટક કે નવલકથા દ્વારા પોતાના હૃદયગતને વાચા આપવા કેમ પ્રેરાય છે એ સર્જકોના મનોવિકાસમાં રસ લેનારાઓ માટે હમેશા આકર્ષક વિષય રહેવાનો. આ કવિએ પાત્રલક્ષી રૂતિ ઉપજવી અગત લાગણી ઉપર એને દુન્દિત કરવામાં જે ઊર્મિવગોટ અને સહજ કલાવિધાન દાખવ્યું છે તે ખરે જ નોંધપાત્ર છે.

કાવ્યનું પોત સહેજ પાખુ છે, છદ અને ભાષા અરોબર પનોટાયેલા નથી, નહિ તો એનું ભવિષ્ય નિઃસંશય ઉજ્જવલ નીવડત પ્રભુચનો સરકાર કવિદ્વંદ્ય ઉપર સારો પડેલો જણાય છે. ‘ચિરવિદાય’ની ઘેરી નસનો મગકારો જ જુઓ.

બિલક સાથેત ના, પણ કેવળ

મિલન સાથેત એ જગાં મા ભૂલ.

કેવું આશ્વાસકે સત્ય છે ! કેવો આશાનો શુલ્ક અવાજ છે ! પણ એની ચોટ તો જૂદી રીતે છે જ્યારે સાથમાં હોય ત્યારે તો

સોને મિલન શાશ્વત છે એમ જગતને સલાહ આપવાનું કહે. પણ પોતે ય જગમનાં જ છે અને પ્રસંગ આવ્યે પોતે ય આ સત્ય ભૂલવાનું નથી ને વિરહ જીવવાનો છે—એ વાત સહેજે ભૂલાઈ જાય છે !

મિલનની મંગલકામના—પોતાને માટે જ નહિ પણ સૌ દાષ માટે—કવિહૃદય સેવી રહે છે :

દે લાખ લાખ પ્રિય ! તવ મમ સરખાં વિયોગીઆ મળશે,
હમણાં નહિ તો પ્રિય ! કોક દિને
મળશે-મળશે, બસ એટલું કહે [‘સાર્થક’ કર]

મિલનની મુશ્કેલીઓ પણ ઓછી નથી એ સદ્ભાગ્યે એની બહુમાં છે. ‘રમેને’ એક રમતિયાળ પણ મર્મરપરીં ચિત્રાલેખન છે. માંડ સિદ્ધ થયેલા પ્રભુચમિલને કાંઈ ઓડનું ચોડ વેતરાઈ ન જાય એ ડરથી પોતે ધૂંગે બેઠો.

અને ત્યાં એ મૌનસ્મિત મહીં ‘શુ’ જાત સપકું !

વિદૂષગતાને પરિણામે પોતે કાંઈ અનુચિત એખા ન કરી બેસે એ ભયે છેડે બેઠો.

અને એ બેઠાંમાં પ્રકટ થયે આકળામણે લઈ.

આંખમાં બધું લલ્લટી ન બેઠે એ ખાતર આંખો મીંચી માથું ઢાળીને બેઠો, તો

અરે ! એ મીંચેલા નયનયુગલે કદી દીધું ‘બધું’ !

આ ‘રમેને’ જેવું જ સંઘર્ષનું બીજું ઉત્તમ કાવ્ય ‘વજૂ રમણીને’ છે. એની પછીનું ‘અમર રમરતી વિસ્મૃતિ’. અને આ બંને કાવિઓ કન્સીટ છે. પણ આ કૃતિ અતની બે પંક્તિથી એકાએક બચી જાય છે. તમે હું ખારી કરી શક્યો નહિ એટલે ખરી વાત કે હું

હાર્યો અને તું છતી; હવે એ તારા વિજયની ખુમારી તું તલભારે
પણુ ઓછી કરીશ નહિ. અને દિલમાં ખટકશે તો ખરું પણ સાથે
સાથે આશ્વાસન પણુ છે જ કે અતે

હરો વિજય પ્રેમનો, વિજય તો ગને લાપસો.

અર્થાત, તને પ્રેમસ્વરૂપ ન ગણી હોત તો તારી વૃજ્ઞમયતા
સમક્ષ હું ટકી જ શી રીતે રહેત ?

‘ગુજરી’માં વજ્રહૃદય રમણનું દર્શન થાય છે એમ કહીશું !
‘છબી’, ‘ધરપત થતે,’ ‘ફસકું’ તીવ્ર પ્રણયાતુલ્યતિથી અકિત છે.
‘ભગિની-મિત્ર-સ્વજનને’ ચિરવિદાય સાથે વિરહાવવા નંબુ છે.
પહેલું ‘દિલભંગ ગાથા’ છે. આ ‘અભંગ દિલની નારીને’ અર્પેલો
પ્રેરણિત અર્ધ્ય છે.

‘વાંછના’ વિભાગમાં હજી અકિતના રાગાવેગોનું જ ગાન
ચાલે છે, પણ ‘પ્રણય’ વિભાગની જ્યેમ તે અંગત નથી ‘ક્યારે’ અને
‘આત્મદીપોભવ’-સંગ્રહનાં જે શ્રેષ્ઠ ગીતો અહીં મળે છે અને
કવિના અનુકંપાશીલ દર્શનના ઉત્તમ નમૂના સરખું ‘ન વાંછને કદી’
પણુ. સરળ અને અન્યંત મનોવેધક વાણીમાં કવિએ બીજાં માનવાને
આશ્વાસનરૂપ થઈ પડવાની માનવની પારાવાર અસકિતનો નિર્દોશ
કર્યો છે:

વિશ્વે ભર્મા કેંક જુડફ દયાકર,

ને તો મ કુખી જ રહી જમુંપરા.

અને તેમ છતાં પોતાના હૃદયના જે દયાબિંદુનો ઉપયોગ,
વાપરવેસની શક્તિ ધારણ કરીને, આસપાસ ચારોમેર ઊડી રહેલા
આતંરવાને ભીતર ઝીલી લઈ લલકારી નાખવા પાછળ કર્યા વગર
પણુ એનાથી ક્યાં રહેવાય છે ? (‘લલકારી નાખુ.’)

‘દુખિયાં ભુખિયા’ માટે કાંક કગ્નું તો જોઈએ જ, અને થઈ
શકતું કશું નથી, એ અસહાય રિયતિ જોઈ કવિ જેસી રહેત તો

ત્રીજો 'સાધના' વિભાગ ન મળત. એ વિભાગના આરંભમાં સાડા-આઠ સોનેટ (૬ મી કૃતિ સાત પંકિતની અને સોનેટની બીડેલી કુળી સમી હોઇ એને અર્ધી સોનેટ કહીશું ?)-માં કવિ બાવના-જીવનના એક નવા પ્રસ્થાનનો પરિચય કરાવે છે. વ્યક્તિઓ માટે અને પોતે એક વ્યક્તિ તરીકે પલોપાત કરવો એમાં કંઈ માલ નથી, સમષ્ટિ માટે અને સમષ્ટિના એક અંશ તરીકે પુરુષાર્થ ચોખવો જોઈએ-એવી વિચારની નકકર ભૂમિ નજરે પડતાં 'નયન ઊઘડ્યાં'-નો અનુભવ એને થાય છે. પ્રથમ તો 'હતાં નયન બંધ અંધ', માત્ર

પ્રિયા નયનપીડામાં જગત આપું સંકલિત

-પડ્યાં હતાં. (૧) ત્યાં આંગણે બાલક આબો.

કુટુંબ વસુધાજેવું વિસ્તૃત થતું ભારયું :

યદ્યપિ ખમરતી મુવાસ ગદ્યો બધે વિષમાં. (૨)

આત્મોપચયથી વિશિષ્ટધૃત્યની ભાવના સેવવા માંડી, જડ પ્રકૃતિમાં પણ સલતું દર્શન થવા લાગ્યું :

અહો ! કુદરતે ભર્યો વિપુલ આશ આન્ધારો

અને ખરેખર નયન ઊઘડ્યાં એવું લાગ્યું (૩)

પણ એ તો જામ હતો. આ બહોળા ભાવો સેવ્યા હતા તે વ્યક્તિ સષ્ટિ તરફ પીઠ રાખીને સેવ્યા હતા (૪). કાન્યાકિકલાઓ, કિશ્કીરી અને બંધુત્વભાવ એ બધું હવે જગતની મસ્કરી જેવું લાગે છે. અને પોતે ધાનકને ગહે ભલે જન્મ ધર્યો હોય, આજે એ કુટુંબાદિ ઉપર સ્વર્ણ કૃતનિશ્ચય થાય છે. કહે છે

મને ગરીબને ગહે જનમવા યદ્યપિ એવળા (૫)

અને ખરેખર એ ધનિક કુટુંબને છોડી ચાલે છે અને પાછલો વેલાવ વાદ સરખો કરતો નથી. તેમ છતાં હૃદયનો કકળાટ શમતો નથી જ (૫). હજી જાયા અને તેજનો ફરક એની આજે વસતો નથી. રંગ જોઈને તે રાચે છે, પણ વિવિધ રંગોની પરખ એને નથી. સલ તો સારા જીવનને

વીંદીને વિસ્તર્યું છે

પરંતુ, અહીં! એખર્ષ જામિત મનુર્ષ નિરજ (જ)

ત્યાં એની સુવાળી મનમુગ્ધતા હટે છે, મુલાયમ સ્વપ્નચૃષ્ટિ શતખંડ વટે છે. વિવિધ વર્ગોએથી ભરેલા 'સમાજમાં જુદાં જુદાં દ્વિતો નિલ સંપર્ષલુમાં રોકાયા છે—એ દશ્ય હવે એની દૃષ્ટિએ પડે છે અને એને સાચોસાચ 'નયન ઊઘડ્યા' એવી પ્રતીતિ થાય છે (૮) એ પહેલાંની મથામણ નકામી ન હતી પ્રિયાની કીકીમાં જગત સફેદીને રાચતો હતો ત્યાંથી સૌ વ્યથિતો પ્રત્યે દયા વદાવી લા મુધીને ભાવનાપ્રવાસ શુભ પત્ર હતો, તેમ છતાં તે 'વૈયકિતક' હતો—વ્યકિતને કેન્દ્રમાં રાખનારો હતો, સમષ્ટિને નહિ

આ વિચારણા સામ્યવાદને અનુજી છે એ નોંધવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય. અતિ રપષ્ટ પણ કંઈ છે

અને નિરખર્ષ બહુ વગર રંગર્ષ રાગઠ —

તેમ છતાં

ન સત્ય, પરંતુ ન જે વિશદ વસ્તુ વાસ્તવ (—૬)

એમ વધારે બૃહત્ સત્ય ઉપર આવીને કાબ્ય વિરમે છે વસ્તુના વાસ્તવને યથાર્થતા ન પારખે તે સભ્ય નહિ, એ વાત સૌ કોઈને સ્વીકાર્ય રહેશે પણ 'રંગ' (વર્ગભેદ) જોવામાં ન યથાર્થ—દર્શન છે એ તો આ કા યમા માત્ર કવિની શ્રદ્ધા રૂપે જ રજુ થયું છે, અને સૌને એકસરખું ગ્રાહ્ય ન પણ નીવડે તેમ છતાં યથાર્થદર્શન માટે મથતા એક આત્માની ભાવનાયાત્રાનું આ રેખાકન જરૂર બોધપ્રદ અને હૃદય ચર્ષક પડશે.

'નયન ઊઘડ્યા'માં વ્યકિતની શ્રદ્ધા રૂપે જે તત્ત્વ રજૂ થયું હતું તે સમષ્ટિના ઇતિહાસપટમાંથી અનિવાર્યપણે તરી આવતા

સત્ય રૂપે 'સાધના'માં આવેખાયું છે. કાન્ય વેદ ઉપનિષદ અને બુદ્ધ-
ધર્મની કલ્યાણવાણીની ચિકિત્સાથી ઊપડે છે. ધર્મના ત્યાગનું પરિ-
ણામ વર્ણવે છે:

કિન્તુ રક્ષાં રંકે જ માન બધ્ધ ત્વાં
અને જિતાર્યાં રિવ માન ચિત્તર્થ,
સત્તા ભયો વર્ષ ત્વાં ન ચોપજ્ઞ
ગળ્યા, ધટ્યાં વા રજ;—

સૂકાઓ પછી યંત્રનો ઉદ્ભવ થયો. પરિણામે ?—

રે માનવી ભગ્નત યંત્રવામી
મટી થયો કુશક કુદ્ર બંદી
નિઃપ્રાણની નિર્ઝય સર્ગચૂકા
વિષે જ.યો ચેતનનાથ રંદી !

યંત્રસંસ્કૃતિથી ત્રાસીને પ્રકૃતિ તરફ વળવાના પ્રયત્નો થયા
એમાં કાંઈ ન વળતાં 'નિસર્ગ' ને માનવયોગ અદ્યુત' છે એમ
માની પ્રકૃતિની અનંત શક્તિને નાથવાના પ્રયત્નો થયા, પણ

વને વધે યંત્ર વધે જ યંત્રણા
વધી રહી માનવતાની માંતના

ટાલોય-માંધી આદિએ વાસનાને મૂળમાં જ ડામવા માટે
એ સાધનો—યંત્રોને તિલાંજલિ આપવાનો આદેશ કર્યો. પણ
બીજાએ બોલ્યા:

રે દોષ શો યંત્ર પરે જ દેવો ?
એ વેદ જિવારો જડ શક્તિ ભારો,
ચેતન્યની ઓજસ ચીનગારી
વિના કદી થે નહિ પેટનારો.
સો દોષ શો ચેતન માનવીતણી
સ્વાર્થી બૂંદી બીજણ વાસનાનો

પણ આ બધા ધલાબેથી કાળને જરી સરખી કળ વળી નાંહ.

સૌ વાણી એ બીપણ કંદરામ
ફેંકી દઇ કાળ કરાળ ચાલ્યો,
મથા બહુ સંત મહર્ષિઓ ચે,
જતાં ન પાણી દગ ફેંકવા કીતો.

અહીં કવિ માકેસવાદી જીવનદર્શન રજુ કરવા માટે થોમ્સ
ભૂમિકા રચાઈ લેખે છે, અને મમરો મૂકે છે :

થંત્રે નહીં જેમ અનિષ્ટ પડે
વૃત્તિ નહીં જન્મતી આપમેળે.

વૃત્તિ પણ સમાજના વિકાસની પ્રક્રિયામાંથી ઉદ્ભવે છે ને
ખીલે છે. એ વૃત્તિ-વાસના સ્વયંસિદ્ધ અને શાસ્ત્રત નથી. યુગેયુગે
એ કેમ પલટાતી ચાલે છે એનું ઇતિહાસમાં દર્શન કરાવી અતે
એ સત્ય તારવે છે કે 'વર્ગોત્થા બીપણ ધર્મજીમાં સંક્રાંતિનાં ખીજ
અવ્યક્ત સુપ્ત' છે. જીર્ણવાં સમૃદ્ધિએ જેમ કુસુમલિંગમ (બાપુશાહી)ની
ઘોર જોદી તેમ જીર્ણવાંની ઘોર જોદનાર વર્ગની ગંભીર સેના
તૈયાર થતી આવે છે એ પણ નિઃસંશય. એ સેના માનવતાને
શોષણથી મુક્ત કરશે એ પણ નિઃસંશય. શોષણમુક્ત માનવ પછી
પ્રકૃતિનો જાંદી મટીને પ્રકૃતિનો જાંદો જની રહેશે. આવી સિદ્ધિ
માટે સાધનાશીલ એવા સંસ્કૃતિના નવીન અગ્રણીના તેજસ્વી ચિત્ર
આગળ કાવ્ય અટકે છે.

ને એ દરો કાન્ત વડે ઉદયનો
વિરાટની શૂદ્ર રહસ્ય લીલા
દારી જશે સાધક જગતાત્મન
સમાજને, સંસ્કૃતિના રચી જની.

સામ્યવાદી વિચારણાને કાવ્યમાં મૂર્ત કરવાનો આ કાવ્યમાં
સબળ પ્રયત્ન થયો છે અને તે ઘણે અંશે (પ્રથમખંડની શિથિલતા

બાદ કરીએ તો) સફળ પણ થયો છે. મને તો આ કાવ્ય ખરે જ એક મુલગ પ્રયત્ન લાગે છે. આપણી કવિતાએ કેવાં નવાં નવાં ક્ષેત્રો સર કરવાનાં છે તેનો પણ અણસાગે આવા પ્રયત્નોમાંથી મળે છે.

આખો સંગ્રહ જોતાં જોતું મુખ્ય લક્ષણ તો એનો બળબળતો આવેશ પ્રણય કવિતામાં મસ્તી રૂપે, લાંક્ષી રૂપે, મૂર્છાવસ્થામાં પણ ટકી રહેતા એક જાતના નશા રૂપે વરતાય છે. ટાઢી લાગણીઓ-વાળા આ પ્રદેશમાં સદ્ભાવ્યે નરસિંહ અને મીરાં, નર્મદ, બાલા-શંકર અને કાન્ત પ્રણયની લાલી મુકતકડે રેલાવી ગયાં છે, અને આજે પણ કરસન માણેક, સુન્દરમ, પતીલ અને ઉપવાસી જેવા કવિઓમાં એ કેદ પ્રગટતો બ્રેષ જરૂર આશ્વાસન અનુભવાય છે. એ આવેશ, સફળ કરવાની ઊંઘી મૂંગી તાકાત રૂપે પણ વરતાય છે:

તુડે ગાગો, ઢેધું મુસકડું જોડા સાસ જરડું,
તિથોળી આણું યે અવર ઝડું એક ફસડું ('ફસડું')

એને લીધે પદાવલિની પસંદગીમાં લેખકનો પક્ષપાત ધણ-ખરું પૌરુષભર્યા પ્રતીકો તરફ હોય એ સ્વાભાવિક છે. અને એ આપણી હોલભોલમાંથી માંડ છૂટેલી કવિતા માટે એક અભિનંદનીય ઘટના છે. સમયની કાનસ, મનમોલ, કાળની કરવત, વિસ્મૃતિની વલુજાર, એટલા પ્રયોગો પૃ. ૧૫ ઉપર જ મળે છે. 'ભુંભવું' શબ્દનો વારંવાર ઉપયોગ, શબ્દચાપડે, જીવનરીક્ષા, ભૂતકિતાર, જેવાં પ્રતીકો પણ નવાં અને તાકાત સ્વચ્છનારા છે. આ પૌરુષભર આવેશ 'સાધના'લક્ષી કાવ્યોમાં તીવ્ર અમળાટ, ઉચ્ચ ઉકળાટ રૂપે પ્રગટી રહે છે. એના દબાત માટે 'લલકારી નાણું' એ શીર્ષક જ પૂરતું છે. માયું જીંધું ઘાડીને, કેને કેવું લાગશે એમ આડુંઅવળું જોવાની પગલાં સુખમાં ક્યાં વગર. હોય તેટલું હૃદયબળ એકલું કરીને ગાવા માટે મરણિયા જનેલા દુર્દમ્ય ગાયકનું ચિત્ર નગર

આગળ ખડું નથી થતું? ‘શિયા,’ ‘સોવિયેટના લાલ નાગરિને’—એ સ્તોત્રોમાં અને સંગ્રહના ભૂષણરૂપ ‘સાધના’માં પણ એ પૌરુષતા આવેશ તરવરી રહે છે.

આ લક્ષણને પરિણામે કવિતાના બહિરંગને—છંદ અને ભાષાને—એકંદરે તાજગી અને સ્વાભાવિકતા મળ્યા છે તો ક્યાંક તોડફોડ અને ઠરઠમરઠ પણ નથી થયા એમ નથી. ‘કલમે કથળતી’ (પૃ. ૬), ‘અકળામણુ ડાંડી’ (પૃ. ૨૫), ‘હસતુ ધળકતુ’ (પૃ. ૧૩)—મા છદો-ભંગ લયપોષક નીવડે છે એવું બધે જ નથી બનતું, બધીજ વાર એમ નથી લાગતું કે ‘એ તો શોભા કલા; ન કલક એ’ ‘પ્રથમ બિહારમાં’ અને ‘ધરપત થતે’ જેવા પ્રયોગો, બંગાળી લયનો ગ્વી-કા, ‘પ્રેમ કહાણી’ અને ‘ગુજરી’ના નવતર લય, વગેરેમાંથી પદ્ય-રચનાની વિવિધતા અને કાવટ અચૂક વરનાઇ આવે છે. ‘દીપોત્સવી’માં

પડેલા બૂલાવે

બનેને જુલાવે

ની આતરે આતરે ક્રિયુક્તિ કથનને સારી ચોટ આપે છે તેવું જ ‘ગેમાન્ત’માં પણ બન્યું છે

ભાષાની ઝપટમાં ‘અવિત,’ ‘હર્ષપ્રસાદની જાદમાં,’ ‘રક્ષાવતી,’ જેવા શબ્દો ઘસઘસાતા લગગતા ખેંચાય છે એ સહેજ કંઠે છે. તો બીજી બાજુ ‘ટમટમી રહું,’ ‘ટમટમકતુ,’ ‘સુસકતુ’ ‘માર્ગુ,’ ‘કુબ-કુબ,’ ‘નીરન્ધા,’ ‘બહાદરો, એ પ્રયોગો તાજગીભર્યાં પણ લાગે છે. અણબણ ઉપરથી ‘અંબલુ’ અને આસુ ઉપરથી ચોળેલો ‘આસડો’ શબ્દ તો ખરે જ બહુ મૃદુતાવાચક છે. લેખક બીજી ભાષાઓમાંથી પણ શબ્દો ઉપાડે છે. એવી પ્રવૃત્તિ ભાષાવિકાસ માટે એક આરોગ્યસૂચક ઘટના ગણાય બંગાળીમાંથી ‘ઉત્તલ,’ મરાઠીમાંથી

‘પરત,’ અને હિંદી માંથી ‘નિરથા,’ ‘દૂણી,’ ‘બિછડયાં,’ ‘ઝંઝીટ’ જેવા શબ્દો ઝાપે છે. ‘મુલાયમ સાંજરે,’ ‘છવનની જલ્લાવનહારને,’ ‘હજર રાતો હજર દિવસો. હજીરા હજીરા’ જેવામાં પ્રગટ થતી નવતર ભાષા ભંગી ખરે જ આવકારપાત્ર છે.

આ સંગ્રહના પ્રકાશનથી ગુજરાતી કવિતાના નકશામાં અમારી માત્રુમ નદી (પૃ. ૧૭) સ્થાન પામે છે જો થટના મને પોતાને તો સૌથી વધુ નોંધ પાત્ર લાગે છે. આમ દરેક નદી દરેક કુંગર પોતાને પ્રતિનિધિ કવિ આપે તો ગુજરાત જરોજર ગાતું ગુંગતું થઈ જાય.

અંતે, ભાષા ઉપવાસી સાધનાછવનના તાપ વચ્ચે પણ કવિતાને વિસારે નહિ મેલે એવી આશા રાખીએ. આ સંગ્રહ પ્રગટ કરતાં કવિતાને એમની પ્રાર્થના હો કે—

સાંજ સવારી દીપ પેટાયા આવજો પાછા ક્યારેક ક્યારે
છવનની આ જપિરી વેના ધન્ય થશે આજાર ભારે

(વિદાય ગીત)

અમદાવાદ: ૨૧. ૨, ૧૯૪૪.

ઉમાશંકર એશી

મહત્વના સુધારા .

પૃ.	પંક્તિ	અશુભ	શુભ
૨૬	૬	અદનો	અદના
૨૮	૯	વન રાન મન	વન રાન રાન
૫૩	૫	હદે	હદે
૬૧	૧	પ્રદ	પ્રમદ
૭૯	મયાળું	ઊનયન ઘડયાં	નયન ઊપડયાં
૯૭	મયાળું	વરાટ પિગલાં	વિરાટ પગલાં
૧૦૪	૧૬	શૃંગલાઓ	શૃંગલાઓ

चिरविदाय

સખી ! તવ સ્સાર્ક દ્વાર યજી સચ્ચિના રંગ સૈા
સાક્યો કું નિરખી.

અર્પણ

માનવતા મહોર્થા

કા માનવીની દિલસંગ ગાથા
ગૂંથી હૃદયે ભગ્ન, દર્જે દ્રવન્તી
ને કંપ ભરતી કલમે કથળતી.

એ ભગ્ન દૈયું, દગ એ દ્રવન્તી
ને કંપતી એ કલમે * નિહાળી
ન્હોતી, છતાંયે અતુલ્લભિ કીધી
જેણે મુદ્દરે રહી અંતરાલે
—અણે સ્વજનની દિલસંગ ગાથા !

ને આજ સાલિધ્ય મહીં સદાના
આવી વસી, કંપ ભરે છતાંયે.
રે, કાવ્યના પાત્રની ફૂર ગાથા
સંભારી સંભારી વહાવી આંસુ
મને કરે ના અળગો ક્ષણેક
યવા થહે જે ન ઘડી મ દૂર
તે સંગાથી સદય દયિતો! અર્પું આ ભિમિરંગ

* ૧૯૫૫ પદ્ય

: કથા :

એ મુઘ હવે

એ મિઠાઈ દેયા

સ સારના સ્વાસ થકી અભેડ્યા

ભેગા થયા ભેટી પડ્યા પ્રફુલ્લા

ભણે ભુજ્યા મ્બજ સમાધિમા ઉડા

ત્યા એકલ 'ફેર મળીશુ' ભાવી

ખાલા ગઈ તાત-નિમત્રી દેરે

દેરે હતા સર્વ મુસાજ સાખ્યા

મ હાયથી હાય મિલાવી બાધી

ગાડે ગઈ, ફેક અબણુ ઉભરે

વળાવી દીધી વધુ—કન્થકાને

ખરી ગઈ મુઘતણી હવારત

શાતિ થઈ મુઘમુખે થ એને

મુઘાતણી દમ અબુઝ આરત

ક્યારે થ બૂઝી ?

નવ પૂછ્યો કદી

ભેળે કળે લગ્નમિત્રે ફેરેની

રે મુઘને ફેકી દીધેલીને વિષે *

* કથાનો નાયક તેા આપણાવ કરીને થ શાતિ સોપા હે છે પણ પેળ લગ્નમિત્રે ફેરેની અરે મુઘને પણ ભેળે ફેકી દીધી છે એવી વધુ-કન્થાની કથા તેા એથી થ કરી છે, કાંઈ પૂછ્યો ન નહિ

૧

* 'પ્રિય ! હું જાઉં છું—જાઉં મહામુસી
 જીવનની મુજ ચાપલુ સોંપીને
 હૃદયનું ધન માહરુ એવું જ
 પરત માગીશ આવીશ ત્યાહરું.

હૃદયને બસ એક જ સાંતવના—
 ફરી નવાં રસરૂપ સુગંધ લે
 જીવનની તબ રોહમયી થવા
 પ્રિય ! હું આવીશ આવીશ આવીશ.'

પ્રવિત અશ્રુતણા ખર વેજને
 શમવી મિષ્ટ સુધામય સુખને
 વ્યથિત હૈયું જરાં બદલાવીને
 પ્રથમવાર વિદાય દીધી તને.

સ્વજન ભય—જતું જ પડે મદિ—
 ફરી સુમંડિત રૂપ પધારવા.
 સખી ગઈ, પલ્લુ નિઃશ્વસ આવશે
 —હૃદયને મુજ એક જ સાંતવના.

* આપણ કદા સમેતી કથાનાયકની મનોરુચિનું ચિત્ર આપ્યા કાબ્યનો મુખ્ય ભવિ છે કથાનાયકનું જાનસ સર્વજ્ઞ મધ્યમવર્ગી અલેક્ષ્યપ્રવાન તરંગી મુવકનું છે. સારાનાની આ બે કંઠિકાઓ, ત્રાવિકા તાવનિર્મની થેરે ભય છે તે વેશની તેની વિભાવવસ્ત્રીની સ્વચક છે.

દિવસ જાય અને રજની જતી
જગત ચંદ્રમણે ઝડપી ગતિ-
મહીં ઘણું ઘસડાઇ જતું નથી ?
ઘણું ગયું, તવ કાલ ગયો વીતી.

ઘણું ગયું—તવ કાલ ગઇ ભૂદી ?
પણ હશે ક્યમ ભૂદી તું આપણી
વિશદ જીવનની મધુરી સ્મૃતિ ?

શુચિ સુવાસ ભરેલ સવારમાં
રખડતાં ફરતાં કદી આપણે
નિરખતાં જલવીચિની આવલિ
જતી સુદૂર અને અયડાઇને
તટપરે ફરી આવતી પેખતાં
હરખથી ઉભરાતું હયું તદા

ઉભયનું. નહિ યાદ તને, કહે ?

મધુર ઝોક મુલાયમ સાંજરે
મુજ અગાસી મહીં, સખી ઊભીને
નિરખતા દિનઅસ્ત પુકારતું
કિરણ આખરનું, રડતું નભ.

વદી જવાતું ઉભે યકી તે કણે:
જાહ ! સવાર પડ્યે ફરી ઊગશે
કિરણ એહનું એહ, તું ના રડ.

કવચિત રાત પડી, ન પડી તહીં
 ગગનને પટ સ્યામલતા યષ.
 વિમલ ચંદ્રની ઝીજડલા કહીં
 જતી રહી ક્ષણમાં ટુંકું વિચારતો
 ધવલ હૃદયપ્રસાદની જાદમાં
 નક્ષ જડેલ વિષાદદગ્ધે ઊભી.
 સ્વજન ! તે ક્ષણ ક્યાંથી લપાઈને
 નિકટ આવી લળી તું વઢી મધઃ
 'ક્ષણુ ઊગી, ગઈ આયમી ચ દ્રિકા
 ત્વરિત એ જાની પુલક પ્રકાશરો;
 જગતને, નલને નવરાવશે
 પુલકચિત્ત પ્રભાન્વિત પ્રહિંમા.'

સખિ ! હજાર હજાર સમે ઉભે
 હરખમાં રટતાં બસ એવું એ—
 'વિરહ શાશ્વત ના, પણ કેવળ
 મિલન શાશ્વત; એ જગ ! મા ભૂલ.'
 જગતની પરવા ન હતી મને
 વિરહનો ભય એ ન હતો તને.
 મિલન શાશ્વત—જીવનનો જય.

ફક્ત રંગની લિહ્ણતની લખી
 દગ પટાવત આપણ ચિત્તને ?
 ફક્ત મુગ્ધ પ્રલોભનવું લખ્યું
 ચિત્ત પટાવત આપણ બુદ્ધિને ?

નવ હનું નિરખ્યું કદી આપણે-
 નભવિતાનથી તારક જે ખરો
 ફરી કદી નહિ સ્વરથ બ-યો નભે ?

નહિ કદી ય અહો સમજ્યાં હતાં-
 તણુ ગયું ઉખડી ધરતી થકી,
 ગયું-સદાનું ગયું ઉખડી ઉડી.

ફળત માનવીની મનકામના
 હત ન વિશ્વ દુખી ન દયામાયું
 હત શું કામ તું આમ દૂર પડી ?
 અહ ! શું કામ હું આમ રહું રડી ?

સખિ ! સદાય થતે મનનું ચઢ્યું
 પ્રિયવિયોગની નિષ્કુર રાતડી
 કદી ન ઊગત રે નભ માહરે.

જીવનની કપરી કરપીણતા-
 તણી નહતી ગમ આપણને જરી
 ફકત પ્રેમ હતો, હતી મરતી, ને
 ફકત મુગ્ધ હતા હૃદયો ઉભે.

પ્રથમવાર જ આખરની યશે
 પ્રિય ! ન કલ્પ્યું હવું કદી આપણે.

૨

સુખ ગયું, સુખતું સપતું ગયું
 દુઃખ રહ્યું, દુઃખનું રડવું રહ્યું.
 પ્રિય જતાં પ્રિયનું સ્મરણું રહ્યું
 યજ્ઞ ન જીવન જીવું પ્રકૃતિયું.

સમયની કુર કાનસ કારમી.
 દરેક દુઃખ પ્રમાદ ભૂંસી જતી ?
 રસ સુધુસ સજગ જની જની
 જીવનની અકળામણુ વીંધતા ?

નવલગુતન સાવ મનોરથો
 પ્રજળદ્વપ ધરી પગ માંડતા ?
 વિગત પ્રેમની નિધુર વેદના
 દલિત પુષ્પસુગંધ સમી સમે ?

નવ શમી મુજ આંતરવેદના
 કથમ પ્રમાદ શમે ન હજી, પ્રિયે ?
 દિન જતાં વિરથા જમણી જની
 જદનસીજની જાંચ ફણી કરે.

કહણ કાળની કરવત કેમ ના
 હજી ધસાધ નહીં મન મોહપે ?
 સુખદ વિસ્મૃતિની વણુઝાર શે
 સ્મૃતિપટે મુજ ના હજી ઊતરી ?

રસ અનેક સબગ બની બની
 કયમ હજી નહિ જીવનને લસે ?
 કપરી વાસ્તવતા બધીએ મળી
 કયમ ન દુઃખવિપાદ નિવારતી ?
 જગતની ફિલ્સફી નહીં મને
 જીવનનું સુખ સાંત્વન દે શકી.

જીવનની બહલાવનહારને
 જીવનથી અળગી કરવી નથી.
 અવર ફિલ્સુફી કે રટવી નથી,
 અવર કોઈ સ્પૃહાય રહી નથી.

મનુજને મનનું મળ્યું માનવી
 મન રહે ઉજળી ગરજ હસી
 મગન હું થઈ જીવત મોજથી.
 કમલ કોમલ કાદવમાં ઉગે
 મધુ ગુલાબ જીવે શત કંટકે
 જીવત એમ ઉભે સખિ ! સાથમાં.

કમલ તું, દળકાદવ હું ભલે,
 મિય ! ગુલાબ તું, કંટકે હું ભલે;
 જીવત આપણુ કેવળ સાથમાં
 જીવનની ખુશબો ભરી જાયમાં
 જીવનની ફિલ્સુફી બધી પછે
 રટત આપણુ એક નિરાંતમાં.

પણ ગઈ તું, ગઈ તું—સદા ગઈ !
 દિલ દિલાવર ચાર જતી રહી
 પ્રણયીને રઝગાવી હમ ગઈ.

૩

નથી દુખો દુખરૂપ રદાં દવે
 નહિ સુખો મુજને સુખ દે શકે.
 ફકત તું સુખ, તું દુખરૂપ જ્યાં
 અવર દુઃખ ન દુઃખ, સુખે કરાં ?

જીવનના સદુ મોહ મનોરથો
 ફકત તું જ જતાં વણસી ગયા.
 જીવનના સદુ શોખ મુખો રસો
 ફકત તુંહિ મળ્યે વિલસી જતે.

જગતથી મુજ જીવન સાધતી
 તું જ હતી મમતામયી શૃંગારા
 તવ જતાં ગઈ જીવનની ધૃતિ
 અનુભવાવી શકે નવજીવન ?

જગત શીદ અને જીવનું કશું ?
 અવળ દેહની ફવળ વેદ એ.
 ફકત દેહનું જીવનું—જીવન—
 નહિ મને લવ માન્ય હતું કદી.

પ્રભુચની તવ અગ્નિશિખા મહી
 પ્રખર કાર્યની નિંદગી મેં, સખી,
 ચહી'તી ચંદનશી બહલાવવા.
 પ્રભુચનો પણ અગ્નિ બૂઝી જતાં
 કુજળી નિંદગી; કેવળ રાખ આ.

જીવનની તવ થાપણ સોપીને
 ક્ષણ વિદાય લઈ તું ગઈ હતી.
 નવ, થઈ તવ પૂર્ણ ક્ષણેક એ ?
 ચિર વિદાય લઉં છું, ક્ષમા પ્રિયે !

૨૦-૭-૩૭

: નયનોત્સવ :

તને દગદગી રહું લખસવાર સંખ્યા અને
 ઉભસવિલુ કલાંત ચેતનવિહીન નિતો જધી.
 તને નયનમાં ભરી, તવ અગાધ નયનોમહી
 ચહું સકળ સૃષ્ટિસંગ સદચાર હું સાધવા.

સખી ! જગતમાં જધે નયનતપ્ત મારા ભાંખાં
 સમરત જડ સક્ષમ ચેતન વિરાટ ફેફસતાં;
 કરી સતત સાધના-અવરને કડું પોતિકાં.
 અને સ્વજનને સજ દમન દેહનાં જહુ ધીધાં;
 વિરાટ પ્રભુતાતણી પથ છતાં રહ્યો દુર્લભ !

તહીં સુભગ કેા સવાર મુજ જીવને ઊધડી
 દલે દલ પ્રકુલમાં તવ મુરેખ દેખી જળી.
 સખી ! તવ રસાર્દ દ્વાર ચક્રી સૃષ્ટિના રંગ સૌ
 શક્યો હું નિરખી; ભૂતું સ્વજનને-તને કેમ હું ?

કહે, કયમ પછી ન રાતદિન મીટ માંડી, તવ
 ગમે ન મુખ દેખવું ? ઉજવું કાં ન નયનોત્સવ ?

૮-૪-૩૧

: મિલન આતુરો :

અભા પ્રકટતી હતી. સુભગરંગ કંકાવટી
ધરી કરપુટે, ઉષા હૃદયનાથ સત્કારવા
જતી નભપટે, 'મનેમનમહી' સમુદ્લાસતી;
અને મુદિતચિત્ત સ્વર્ગ રતરાગ શૃંગારમાં
ભરે પદ યથેચ્છ, રે ! મિલનયોગ જામ્યો તહીં !

નહતાં હૃદય આપણાં મિલનઆતુરો શું સખી ?
નહતી ઉછળતી નદી અટલ સ્નેહ-સિન્ધુપ્રતિ ?
હતાં નિરખતાં સદા શુભ મુક્ત શુક્રાર્ધની
વિલાસરજની ભણી, અદ્વર એ ક્ષણો એ યજ્ઞ;
અને હરિતવર્ણ મંડપ અયોકપણું લગ્યો.
રચ્યા કુસુમ કુંકુમે અભિલ અક્ષતે સ્વરિતકો;
રહી નવ મણા કરી, ક્ષણ ન અર્ધ બાકી રહી;
તહીં જવનિકા પડી-અમ વિયોગની રાતડી !
પડી જનનીલાક ! રે, મિલનયોગ જામ્યો નહીં !
ખરે, જવનિકા પડી અસહયોગની માતની.

સખી ! શબ્દ માતના; પ્રણયપૂર જ્યાં ત્યાં ઠર્યાં.
ઠર્યાંજ, ન વિલોપિયાં, ઉછળતાં સદા એ રહ્યાં
પ્રથંડ જલધોધ શાં અખળવેગ; તેં ના સ્પર્શ્યાં ?

હું તો ક્ષણકાલે ચાલું વિરહવેદના તાદરી,
 હું તો સતત નીરખું કનકકાચ દિહી પડી,
 હું તો અનુભવું નિતે અણુસદાય તું ખડાવરી.
 અને મુજ ગતિ, પ્રિયે ? તરણ નાવ ફરી કયા ?
 કુખે કુખકુખે છતાં કુળતી નાઃ સદાયે વ્યથા !

પછ્યો પરવશે હું, ને પરવશે પડી તું, રે—
 પડી પરવશે જ જ્યાં ભરતમાત, શાં આપણું ?
 કદીક મળશું અને અમિલનેય વર્ષો વીતે,
 વીતે સકળ જિંદગી, તદ્દપિ કુખ શેવું પ્રિયે ?
 —વહે હૃદયમાં સદા વિમલ ઉત્કટ સ્નેહ ભે.

૧૯૩૩

: પ્રથમ બિછડ્યાં :

કદી હૈયું તારું જળીઝળી ઉઠે
 ને નયન મુજ ખારાં દવ ભરે
 રે! સદજ ગણું હું, તું ચ ગણતે:
 —પ્રથમ બિછડ્યાં આપણુ ઉભે. *

હશે કેા હૈયું ને નયન કદી ના આર્દ નિઝયું ?
 અરે ! હૈયું ના, પથ્થર; નયન ના, કાચકણિકા:
 —પ્રથમ બિછડ્યો એ નવ દ્રવ્યાં !

૧૮-૮-૪૧

* જ'ને

: ન કલંક એ :

કુટિલ જગની ફડી દષ્ટિથી કરતી હતી
પ્રભુચંદ્રની આંધરી કંઈના ગમતી ન'તી
શયિત હૃદયે તો તું શાને ફરી સ્પર્શી ગઈ ?

મુંજ હૃદયને જાણે ના તું ? પડી લત ટેવ કે—
કવચિત વરસું એકાકી તે ફરી કદી ના ચકે;
નિત વરસવું છોને નાંહીં બને પણ આર્દ્રતા
અવિરત વહે જન્માન્તે ચે, મુકૂત મળી જતાં
ગદન પદમાં છૂપેલું એ વિલંબ નહીં ચહે;
પ્રગટ ગરવો ધો ધો ધો ધો મહાનદ ઊછળે;
ઉભય તટને તોડે ફોડે ખરિતી રસાતળે;
ભસ અવગણે સર્વે બધા ન સંયમ એ સહે.

અદય થઈને દાખું હૈયું બીલું પણ શું કરે ?
અદય થઈને દાખી રહેવું હજી ય કહીં લગે ?
પ્રભુચંદ્રની મોંઘી પૂંજ પવિત્ર સુગંધિતા
આણકુદરતી લજ્જા ભારે રહી કરમાવવી ?
જગતદમને ગોંધી રાખી જ્યાં જ ઝુરાવવી ?
—પ્રકટ વિહરે છોને નિરવે પ્રણા અકલંકિતા.

પ્રમદ વયની જુવાની, તે કદી ઉભરે ય, ને
મહદ નદશી છોળો ઊડે ઉભે દુખિયે ભલે.
પ્રભુચંદ્રશિની એ તો શોભા, કલા : ન કલંક એ.

: અજંખ્યા આત્મા :

સખી! રપશું ચમુ, અધિક જલ આશ્વેષમહી લે
 તને હૈયાહૃદે નયનઅમી રેલાવી રીઝવું
 અને તારાં ગાત્રો મુજ શરીરમાં, આત્મ હૃદયે
 ભરી દે ઉન્માદે, અકથ અણુજંખ્યા જાતનથી
 તને બાંધી દેવા અજળ ઉત્પાતો કરી રહું.
 વળી એ સૌ પાછા સધન દદ બંધો શિથિલ થૈ
 તને આત્મીયાને અવર ગણીને દૂર કરતા;
 અને આ ચમુ થૈ—ઘડીક પૂરવે જે ચમકતા
 અને આ બાહુ થૈ—ઘડીક પૂરવે જે પસરતા
 ઊંડી બિમિછાળે, ક્ષણ પંછી ફિકાં સ્તબ્ધ બનતાં !

પૂછે: 'શાને એવું ?'

તને થૈ શું કેવું ?

ઘવાયા હૈયાના ઘડીક ઘડીના વૃત્તિપલટા !

અજંખ્યા આત્માના અસહદહ દાવાનળ ઉંડા.

: રખેને :

રખેને ઝંખેલા પ્રણયમિલને થાય અવળું;
 દબાવી તોફાની દરદ દિલ, બેબે સિમત કરી
 સખી! મુંગે બેટો, તવ નુખ લણી મીટ લરીને;
 — અને ત્યાં એ મોનસિમતમહીં થયું અક્ત સધળું !

રખેને વાંચેલા મિલન રસરંગે ક્ષતિ પડે;
 દબાવી દે ને હું ક્ષતહૃદયની આરત બધી
 સખી! આંધે બેટો, તવ કર રખે સ્પર્શુ લયમાં;
 — અને એ બેઠાંમાં મકટ થઈ અકળામણુ જીંડી.

રખેને આ છેલ્લી પ્રણય ધડીએ ડાકે નગણી
 ધવાયા દેયાની પ્રખરતમ જવાલા રહી રહી
 લલ્લકી બેઠે, ને તવ હૃદય બાળે અમસતું
 ગાળી, બેટો મીંચી નયનદ્રવ, માયું નત કરી;
 — અરે! એ મીંચેલાં નયનપુગલે કહી દીધું બધું!!

૬-૧-૩૮

: વજ્ર રમણીને :

પ્રિયે ! હાર્યો કે માગે પ્રભુય અધુરો સાબિત થયો
તને છતી લેતાં અખુટ જલઅધિષ્ઠિત ખુટી ગયો ?
ભલે, હાર્યો; મારી નવ કરી શક્યો છું કહિ તને.

ખરે નો'છું કહ્યું, હૃદયભળ પેલાં અનુભવ્યું
હવું મારું મેં યે; નવ કદી શક્યું કે હજી લગી
ઉઘાપી કે ખાળી હૃદય વહતો ધોધ અદનો;
અને એ આશાએ હજી લગી છૂંચેા હું ગરવથી.
છતાં આજે છું સૌ અક્ષય કરી ગૈ; ધન્ય જ તને !

પ્રિયે ! છતી ? રંજે અમર વિજયે તો વિજયની.
છતેલી છતોને પ્રભુચરસરગે રમડી દે
રજે છત્યું તારું અક્ષય કરતી—રે, લજવતી.
સદા રંજે જેવી અગધરી રહી વજ્ર રમણી
અને આ હારેલા ઉપર ચિર હાર્યે મલપતી.
મને મારું એથી રજ નહિ સખી, લાગી શકશે.
ભલે હૈયું દાઝ્યું, હરદ નહિ એવું ભૂલી શકે.

મને પણ હમેશ એક દિલમાં રહી સાંત્વના—
'હશે વિજય પ્રેમનો, વિજય તો મને લાખશે.'

: અમર-સ્મરતી વિસ્મૃતિ :

પ્રણય સ્મરણું સર્વે તારે ભૂલી જ જવાં, પ્રિયે ?

ગત સમયનાં સ્નેહાકુરો દહે છ તને હવે ?

હિમજલતણું બિન્દુ બાળે મુકામળ પુષ્પને;

મૃદુ હૃદયને કાં ના બાળે અસહ્ય વ્યથા, કહે ?

નહિ અવર કો રસ્તો સ્નેહ, ભલે જ ભૂલી જાણે;

પ્રયણપથમાં દારેલી તું, નિરાશ નહીં થાણે;

સદય નયને ગદગદ કેટલે 'ક્ષમા' ન ઉચારાણે;

રટણુ કરતી ચાલી જાણે કણે કણ એજ કે-

'પ્રિય સ્વજનને ભૂલી જઈ કું વિસ્મૃતિપંથ પે;

ક્ષત હૃદયના ઊંડા ધાવો કું ધોઈ ન આંસુડે.'

જડ જગતમાં ઘેરો આત્મા રજે રટણું ભૂલે;

પ્રતિપદ સખી ! ઊભીને તું ફરી ફરી યુજાણે ।

'પ્રણય સ્મરણું સર્વે મારે હવે ભૂલવાં' અને

અમર સ્મરતી વિસ્મૃતિમાં ભલે પછી તું ભૂડે.

: પાછલી સ્મૃતિ :

૧

જીવાની ભર જોમની હૃદયની મર્મવ્યથા ઊભરે
 પીડા અંગ અસહ્ય થાય અતિશે, રક્તાશ્રુ નેત્રે ઝરે;
 તારો કેશકલાપ કામજીભર્યો, તારા કુંળા હરતને
 આરાધું સ્પર્શું ચુમું શિર ધરું, રાત્રી બધી નીરખું
 દેવી! દિવ્ય દયા સુધા રસ ભર્યું સાન્નિધ્ય મારે ધણું.
 દાવાગિનિ પણ શાંત થાય ફલમ્માં, મારું તહીં શું ગણું!

૨

બાપોરા-વયની વિષાદ સરિતા આધિકની ઊભરે
 અછમીં મુજ ગાત્ર સૌ તરફડે, દેવી જતાં ક્યાં ઢળે ?
 નેત્રો થે વન રાત્ર મન ભટકે સૌભાગ્યહીણા જગે;
 ભારે—કાવ્યપ્રિયા ! કલારસપ્રિયા ! તારા પ્રિય સ્પર્શથી
 તારી પ્રૌઢ પ્રભાભરી મધુમયી વાણી પ્રસન્ના થઈ
 અંગારા પણ જ્વલતા; હૃદયનું શું પ્રજ્વલું ત્યાં પછી !

૩

કિન્તુ, ઉજ્જડ આખરી સિસિરની રક્ષાવતી જિંદગી-
 ટાણે ઉઘ્ર પ્રચંડ અગ્નિ ઝરતી હોળી ભભૂકે યદિ;
 ભારે—જીવનને શું માત્ર ભમવું રહેશે નિરાશાટવી !
 શું મૃત્યુપટ-પાથર્યાં કંઈનથી ઊભી થઈ સંસ્મૃતિ
 વીલ્યા જીવનની, નહીં મરણને મીઠું કરી એ જશે !

૧૯૩૪

: છખી :

સત્તર વરસે છખી આજ આ રહી નજરને ખાંધી
કેમ કરીને કામગરા આ હાથ પરે ચઢી આવી ?
આવી વ્હાલી, સત્તર વરસે ? ભલે આવી પિયારી
છવનતી આ સંખ્યા જોવા તારી ચે જલિહારી.
આવ પિયારી ! ભલે આવી તું, આવ અડો, મતવારી !

સત્તર વરસે છખી તાહરી ઊડી આંખે વળગે
હતી તેહવી અને તેહવી હજી લગ તું તો હો રે !
અને હું તો, જો, જુદો થઈને જોજો ચે થઈ ચાલ્યો.

પ્રિયા ! ગઈ તું જોઈ એક નહિ, જો નહીં જાર નહિ રે
હજાર રાતો, હજાર દિવસો—હજારો હજારો
રાત દિવસ આ આંખો અંજો શોપાયાં ભુંભયાં;
સદા અજંખ્યાં સવાર સાંજે, જાપોરે, રજનીએ
જુયાં રોયાં અને ફકત તવ ધ્યાનમહીં પ્રિવાયાં.
સદા અંખતાં કોક સવારે છુપાયલી તું ટડુકશે;
રસ્તે જતાં અગર નજરની આડે ઊભી હસશે.
અગર પૂંઝી સુપકાંચી તું આવી આંખ દબવશે,
કે હું સુઈ તે ઘરના નળિયેથી ટપકી પડશે;
પણ તું નહીં ગમે તહીંથી આવી આગ જુઝવશે.

મૂર્ખો હું કેવો ? અજુબ હું કેવો ? ગયા પૂઠે જસ રોયો !
એક દિવસ નહિ, ચાર દિવસ નહિ—યૌવનનો રસ ધોયો.

જગત કે'તું'તું મને 'અત્યા આ ધૂળધાયાનો ધંધો,
ગયું ન પાછું કદિ ચે આવે, રહ્યો હજી તું અંધો.'
ખરે ન સમજ્યો, જરી ન સમજ્યો, વીત્યાં વરસો વરસો
ગયું જીવનનું લોગવવાનું, છતાં નહીં હું ચેત્યો ।

વરસ વીત્યાં ને વીત્યું યૌવન, હું પોતેયે પશ્ચાદ્યો;
ઉઘમવંતા નિશ્ચે મજને કર્તવ્યોથી લપટ્યો.
રહી જિંદગી બાકી મારી યંત્રની જેમ ચુલરું;
રહું ભૂલીને ગતજીવનને-ભણે એ સપનું'તું.
ને આંસુની ધારે આજે તને ન ભે નવડાયું,
'પ્રિયા ! પ્રિયા !' પોકારે આજે ભે ના ગાંડાં કાઢું,
જુરી જુરીને આજે આંખો ના તું-કાળ વહાવું—
ક્ષમા તું કરશે ? દોષ ભરાશે ? કહે તું સાચેસાચું,
નગણો, નિષ્કુર અને ભુલકણો, દોહી કહી ચીડાશે
કે આ સ્વસ્થ બનેલા સાથીને તું આશીષ દેશે ?

રે આ હજીયે હૈયું મારું ધડકે જળી નિરખતાં
ને ઇચ્છે : 'એકાદું બિંદુ ઢાળી શકું ભે હમણાં !'
ખરે શકત તો ધન્ય માનતે; પણ રે આંસુ ક્યાં છે !
ને મેં જુજી આંખ વડે જ્યાં ચૂમી જળી પ્રિયાની
આંખોમાં એણે અહ ક્યાંથી વારી દીધી જલધારી !
સત્તર વરસો પેલાં જેવી નદી શ્રાવણી વહાવી !!

: તદા :

મુખી ! જીવન આ શરીર બનશે, જીવનની જાણે;
કદી કદીજશે અખૂટ રસની વારી નિર્મલી.
કેને નહિ કશું રહે—સ્વજન સ્વાસ્થ્ય સંપત્તિ ?
વિશ્વાસવાર જિંદગીતાલું તૃણાંત રેખાંક થે.

જાણે મુખ બધાં વીણે; સુખની ખાતાની શી તમા ?
ન દુઃખ દુખરૂપ જો ઉભય આપણે સાથમાં.

હજો દુખ હજાર—જે, વસનવાસણીલું બની
ભૂખ્યાં વાટકશું વનોવન. અહો ! તું થાકી જશે ?

અને શું રમશે મુખી સમય આગલા પ્યારનો ?
કુંળું કદીજશે હયું દુખજી જિંદગીભારથી ?
પ્રિયે ! લક્ષ્યશે પગો ? કદીજશે નસો ? ત્યાહરે
ઉઠાવી મમ રક્ત છલ્લુંપર અંગ કરમાયવું
ધુમીશ દિનરાત દુઃખ, ખલું દુખે અને બેવડી
વળે ગરદને; બાણે, રગત બે પગો બેઠી.

જતાં ધુમળું એ જ એક મુખ સ્વાસ્થ્ય સંપત્તિ થે.

૧૬૩૮

: ધરપત થતે :

“ હાડી હેલે ચઢી ને ગહન જલનાં વ્હેન તોફાન જાગ્યાં;
 હૈયું હેલે ચઢ્યું ને મહત્ત મદનાં ઘેન જાગ્યાં ઝઝૂમ્યાં;
 જાગ્યું—‘સંગ્રામ જાગ્યો’; ધરપત થઇ જીવને—‘તું’ છ સાથે;
 ને મેં જોયું નમીને તવ મુખભણી સંમતિ ચક્ર માટે.
 ત્યારે—ત્યારે—પ્રિયા જો ! પ્રથમ પ્રથમે જોઇ મેં શક્તિ મારી
 ને સૌ ઝંઝા તુફાની અડગ ડગ થે આપણે ગ્યાં વટાવી.
 જીત્યાં સંગ્રામ સાથે; વિજય વરવાની હવે આવી વારી.
 જોયે આભે અડીને રજતરજ લે ચંદ્રને ચુંબનોથી
 ત્યારે રંજડતી’તી પ્રમદરજની જીતનાં ગીત ગાતી.
 ને હું નીચે નમીને વિજયીલલના—ઓખે ચંદ્ર ચોહું
 ત્યાં તો—ત્યાં તો નિહાળું—
 ફાળી કાયા ઝૂકેલી, અમિત વદના, આખરી જીંઘ લેતી !
 પ્યારી ! આ શું સંજ્ઞું ?*, વિજય વરવાની રહી નોં’તી હોંશ ?
 જીત્યાં સંગ્રામ સાથે. અધવચ તજી ‘તું’ જશે ન્હોતું ધાયું.
 તારે હૈયે થયું ના ?—ધરપત થતે જીવને—જો હું સાથે !

બોમ્બે ૧૯૨૭

* જોને જલકે પાચ લગુ ■ જેટલે સચરા મરી ગયો ખરો, પણ કાન્યપસાદમાં
 ક્ષતિ નથી થતી એમ સમજી સન્ધરાને પકડી રાખવા પ્રયત્ન નથી કર્યો.

: હંસકું : :

પણે રાત્રીરાણી સહ લડી પડી રે અમસતી
મીઠી સંખ્યા-કે-ચા કુસકુ ભ-તી પોઢી ય ગઈ
અહીં મારે—સ્યામા સહ અમમતો હું ય અગડી,
ખિન્નઈ બારીથી અવગ થે રાખ્યામહી દુઝ્યો.
અને એ તો મારી જડ થડ બની બેસી જ રહી.
થતુ એવુ તો કે સમય નહતુ આજે કયુ નહું,
સવારે 'રોટી'ની ફિક્કમહી સતાપિત હવે
સુતોતો નિત્યે હુ અમભર, બધા વાપ તણને,
નહીં ફિ-તુ આજે નિદર ભરતા નેણુ, લમણુ
દુખે, શબ્દો ગુંજે 'શિદ અગડ્યુ રે સ્વજનથી !'
અને એવારોના થર વિતરતા થંડ સ્વડપે
ચઢી આવે મારા વિવશ દુબળા દેહ ઉપરે.

ઊઠુ ચોક્કી—એ, ક્યા શયિત રચિતા ? રે, વલવલું
ધણી-ધર્મ-પ્રેર્યો ધનવનમહીં જેમ રજ્યો,
પ્રિયાયોગે ગાડો નૃપ નગ, હુયે એમ લથકુ

(અરે, મુખાં છવા ! નિરખ ચખની સંમુખ જરી,
પ્રિયા તારી બેઠી દજી ય નથી જા બારીમહીં કે ?)

અને મેં સ્વામીજી સમીપ જઈ આશ્વાસનભર્યા
મુશબ્દે સંભોધી—

‘અહો! એવું તે શું કહી દીધું છ કે આવું રસણું ?
અરે, બે હાંફલાં ચે કદિક પડી પાસે ખખડતાં.
રિસાવું મેજે તે જીવનભર શું પાલવી શકે ?’

વળી અર્ધાં ઘેર્યાં નયન મુજ ખીડાઈ વળતાં
હાંડી તંદ્રા ઘેને; ઉઘડખીડ ઓડો જડખડે—
‘કહે’ વાંછે તું શું ? જનવું કુરનીશો યદિ થહે,
જરા જંપી સ્વા સદય જની દે બેક ઘડી તો !
શિરે ચિંતાઓની ગદડી ગદરી ઓછી કપરી
ઉમેરે એમાં તું ઘડી ઘડીમહીં રીસ કરીને ?

અને સંતાપેલા
ચિંતાચિંતા ભંજ્યા
તવાથેલા મારા જિંગરથી સધું એક હુસકું.

હશે સ્વપ્ન એણે ?
નહીં બાણું કેમે.

ખુલી આંખો પ્રાત પ્રથમ સ્વપ્ન એકાકિ હુસકું.
અને ચોંકી પાછું પડ્યું ફરી ભેયું. પ્રભું કયું ?

વિના પૂછયે સંધું પ્રગટ, અદતાં એક ક્ષણમાં ;
 ઝમેલા આંસુના ઢગથકી હતું અંગ ચીકણું;
 પહેરેલાં વસ્ત્રો જરજટ અને ચાદર ભીની

શુભાની છું કે હું ?

પૂછું આ મોઢે શું ?

મિચે િતારી વીતી ક્યમ કરી હશે આખી રજની !
 અરે, આ જીવ્યાની અગણ બધી રાતો પણ હશે
 વીતી તારી કેવી ?

ત્રૂટે ગાત્રો, હૈયું સુસકતું ઊડા સાસ ભગતું;
 નિચોવી આખુલે જીવતર અર્થ એક હસકું.

૪-૧૧-૪૦

નહિ મળેલા સંગી સાથે*....

આકાશભર્યા તારલામાં આ મારો તારો કેાઈ ?
આભાસભર્યા આભલામાંહે મારો આધારો ક્યાંય ?
પૃથ્વી ભર્યા પ્રાણુઓઝારે મારું માણુસ કેાઈ ?

હેયું ધડી ઠારવાનું ના ?
આંખડી ભરી રાચવાનું ના ?

સભર ભરી સૃષ્ટિવચ્ચે ચન્દ્ર છવન લેઈ
'નહી' મળેલા' સંગી સાથે નાચવું થેઈ થેઈ !!

૮-૫-૭૫

* સરખાવો ટાંગોરની એક નીચેની પંક્તિ, બાકીનું સંપૂર્ણ સ્વર્ગન છે.

આકાશમરા તારાર માણે આગર તારા વર્દે ?
એઈ હવે કિ ઓઈ ?

: પ્રેમ-કહાણી :

૧

ખીલ્યું નો'તું ફૂલ

કયું નો'તું મૂલ

ત્યારે હતી તું મઝાની

ઓરે! ઓરે! ઓ અબણી!

આજે ખીલ્યું ફૂલ

થયું તારું મૂલ

બની ત્યારે તું ગુમાની

ઓરે! ઓરે! રૂપરાણી!

૨

હતી ફૂંળી કળી

વાયુ લહેરે લળી

મ્હેકી બિઠી'તી રસાળી

બણે ભારોભાર ઉમણી

ગંધભારે ભરી

વાયુશિરે ચડી

પૃથ્વીજોળે પડી

હાય ! બની તું ધુળાળી

કાએ તને ના પિછાણી !

૩

આછી પીંછી મકી
 અરુણે રંગી'તી
 બિલાવી'તી દેહ રૂપાળી;

તેજપુંજ છળી
 બધોરા રવિ

બાળી ગયો દેહ સુ'વાળી
 હાથ ! કેવી પ્રેમ-કહાણી !

૧૪૩૪

સાર્થક કર....

સાર્થક કર હે, પ્રિય મમ ! સાર્થક કર હે

જીવન મમ સાર્થક કર હે !

તવ વિયોગની ઝિરથા

સલ્લસલુની વિઘ્નલતા

સાર્થક કર હે.....

પ્રિય મમ ! સાર્થક કર હે !

સાર્થક કર હે ! જીવન મમ સાર્થક કર હે !

મમ હિંમત જીવન-ધ્યેય-પથે

તવ સાથ સદાય સદાય પ્રિયે !

છો દુરમન આડ કરે

લખ કંટક પંથ ભરે

ને જાંગ જાંગથી રંગ લાલ મર મારગને બીજને

દિલ હિંમત તોય બદ

તવ સાન્નિધ્યે, સુપ્રિયે !

સાર્થક કર હે ! પ્રિય મમ ! સાર્થક કર હે !

જીવન મમ સાર્થક કર હે !

તવ સાથ વિના, સુપ્રિયે !

આ કર વિગાગ-દિને

રે પંથ દૂર ને ચંદ્રાણુ ઊંચો-એકલ એકલ રે !

ચલવા બલ વીર્ય તું દે

મસ ધેર્ય તું દે

દિલને પ્રિય ! હિંમત દે.

સાર્થક કર હે ! જીવન મમ સાર્થક કર હે !

પ્રિય ! હિંમત દે

દિલને અશી હિંમત દે

કૂહે- " આપણુ એકજ પંથ તણા

હિંમત જીવન-સંઘ તણા

યાત્રી છીએ—

સહયાત્રી છીએ; "

ન એ પ્યારી પુરખો સારી નિંદગીને બહલાવે,

મમ અંતરની બિરથા

પક્ષપક્ષની વિદ્વૃક્ષતા

ભુલવાતણી શકિત તું દે

નિજ ધ્યેય વિષે

અશી ભક્તિ તું દે...

સાર્થક કર હે ! પ્રિય મમ ! સાર્થક કર હે !

જીવન મમ સાર્થક કર હે !

દે ! એકજ આપણુ પંથ પ્રિયે !

દે ! એક માર્ગના માર્ગ છીએ

બ્રાત્રાણુ છીએ;

હમણાં નહિ તો....

કદિ કોઈ ને કોઈ દિને

અમ પંથ પંથ મળશે

અમ રક્ત રક્ત અડશે

અમ હાથ તાળી ઝીલશે

—રે લાખ લાખ પ્રિય ! તવ મમ સરખાં વિયોગીઓ મળશે.
 'હમણાં નહિ તો, પ્રિય ! કાક દિને
 મળશે-મળશે'— બસ એટલું કહે.

સાર્યક કર હે ! જીવન મમ સાર્યક કર હે ।
 પ્રિય ! હિંમત દે
 અમ ઉન્નત જીવન ખ્યેય પથે
 ચઢવા લડવા બલ વીર્ય તું દે
 મસ ધૈર્ય તું દે
 દિલસક્તિ તું દે
 આ ફૂર વિયોગ દિને
 સ ગાથ વિનાના આ તવ જીવને અખંડ શ્રદ્ધા દે.

૧૦-૬-૪૧

: ગુજરી :

હું ને મારી પ્રિયતમા રે'તાં હતાં જ્યારે
 અમદાવાદની પેલે પારે નદીને કિનારે
 નવાંસવાં પરખ્યાં હતાં
 પ્રેમતણા પૂર બેઠાં
 છલોછલ ઉભરાતાં
 જાણે સાળરપાણી !

હર્ષભર્યા હૈયાં ઉભે ઉન્માદે ભરે
 નાચી ઉઠે આલિંગી રે' નીરવ રત્ને.
 પ્રિયા ત્યારે કહેતી હતી :
 'ચાક મને લાગે અતિ
 સારી બેઠ લાવો ગોતી
 બાપ કાપ શાણી !'
 મેં કહ્યું : 'તારે કાળે સદા હું પિમાસી,
 એક કહેતાં આઠ લાગું બેઠએ એવી દાસી.'

બીજે દિને શુક્રવારે
 ગુજરીમાં ગયો'તો હું જ્યારે
 ખરીદવાને ઘરનો સામાન,
 ગૃહિણીએ કહ્યું હતું : 'હાલા !
 લખ આવો એકબે ચઢા-દાન.'

ફરતોતો દુકાને દુકાને
 હાટે હાટે નાના સ્થાને
 ગુજરી પોકાતીતી જણે—
 લેનુ હોય તે લઈ લેા આ ટાણે
 પછી શોધુ જડશે ના મ્થાન.

બજાર આજે ફરી વડ્યો
 મન ગમતો માલ ન મળ્યો
 બકારાથી બડ્યો ઝડ્યો
 ગૃહપ્રતિ કરુ મ્થાન
 ત્યા તો કાને અચડાયુ—
 'ગોરી ધીરે ચલો
 ગોરી ધીરે ચલો
 ગોરી ધીરે ' નુ ગાન !

હોટેલ હતી ભરી ભરી
 હિંદુ-મુસ્લિમ-ખિનાદરી
 ગાતી જતી ભિખાગિણી
 સભા બધી બની ગુલતાન
 સાલજવાને જ ચાચો ત્યા
 ભાન રહ્યું ના, છુ હુ ક્યાનો ક્યા !
 ઘસડાયો પૂરમા અબલુતા
 ખોટયો હું ચે સૌની સગ—
 'લિબન !'

: ગુજરી :

હું ને મારી પ્રિયતમા રે'તાં હતાં જ્યારે
 'અમદાવાદની પેલે પારે નદીને કિનારે
 નવાંસવાં પરપયાં હતાં
 પ્રેમતણા પૂર વહેતાં
 ઇચ્છાઇલ ઉભરાતાં
 બણે સાજરપાણી !

હર્ષભયાં દૈયાં ઉભે ઉ-માદે ભરે
 નાચી ઉઠે આલિંગી કે નીરવ રવે.
 પ્રિયા ત્યારે કહેતી હતી:
 'યાક મને લાગે અતિ
 સારી જોઇ લાવો ગાતી
 બાઇ કાઇ શાણી !'

મે કહ્યું: 'તારે કાળે સદા હું પિયાસી,
 એક કહેતાં આઠ લાવું જોઇએ એવી દાસી.'

બીજે દિને શુક્રવારે
 ગુજરીમા ગયો'તો હું જ્યારે
 ખરીદવાને ઘરનો સામાન,
 ગૃહિણીએ કહ્યું હતું. 'હાલા !
 લઈ આવો એકજે રહા-દાન.'

ફરતો'તો ફુકાને ફુકાને
હાટે હાટે નાના સ્થાને
ગુજરી પોકારતી'તી બહે—
લેવું હોય તે લઈ લો આ ટાણે
પછી શોધું જડશે ના સ્થાન.

બખર આખે ફરી વળ્યો
મન ગમતો માલ ન મળ્યો
બહારથી બળ્યો ઝળ્યો
ગૃહપ્રતિ કરું પ્રગ્થાન.
ત્યાં તો કાને અથડાયું—
“ગોરી ધીરે ચલો
ગોરી ધીરે ચલો
ગોરી ધીરે...”નું ગાન !

હોટેલ હતી ભરી ભરી -
હિંદુ-મુસ્લિમ-ખિરાદરી
ગાતી હતી બિખાગિયૂરી
સભા બધી બની ગુલતાન.
સાંભળવાને ખંચાયો ત્યા
ભાન રહ્યું ના, છું હું છ્યાનો ક્યા !
ધસડાયો પ્રરમા અબલુતા
ખોટયો હું ચે સૌની સંગે—
'દિલબન !'

સારી ન્હોતી બાધ શું આ ?

—ન્હોતી સાચે શાણી ?

રૂપેરંગે કંઠે ન્હોતી સહુએ વખાણી ? .

પૂજ્યું એને બીડે બીડે—

આવશે મારે ઘેરે શું ?

ભિખારિણી દસીરૂપે

કરવાને વાસીદાંપાણી ?

એકીટસે સ્તબ્ધ થઈ

આંખોમાં શું ભેષ રહી !

ખડખડાટ દસી ગઈ

ભિખારિણી—હાય રે શુભાની !

ચિઠાચેલો ઘેરે આંચો

બારણે જ્યાં આગળો લાંચો

કાણે ત્યાં તો ધક્કો માર્યો

ખાલ્યું કાઢ : 'એ તો હું ગુજરી

આવી છું' રે, ઉઘાડો તો જરી.'

પૂછું કાંઈ એની પેલાં

બારણે ડોકાયાં નેલ્યાં

પ્રિયા ફર્યા ભારે ઘેલાં

— હાય મરું ! મરું !

અને ગભરી

રૂપ કેતું રૂડું રૂડું ?
 કંઈ કહે લોકું લોકું
 કશી વાતે નહોતું ઉભું—
 નહોતી યું એ 'ગોરી' ખાનદાન ?

ગાન તાન પ્રરૂં થયું
 સૌ કોઈ ખૂશ થયું
 પાછ પૈસો દષ્ટ રહ્યું
 મને કયું સજયું ના. નાદાન !

લિખારિણી પાસે આવી
 બોલી મીઠું ચાવી ચાવી—
 'શેઠ ! તમે લાયગશાળી
 કરો ના કંઈ દાન ?

ખિસ્સામાં મેં હાથ નાખ્યો
 પાકિટમાંથી પૈસો કાઢ્યો
 જીવ માગે પાછો જાયો—
 હાથ રે કદરદાન !

વાત મને યાદ થતી
 ગૃહિણીએ કહી હતી—
 'સારી જોઈ લાવો ગોતી
 જાણ કોઈ શાણી.'

સારી ન્હોતી બાઇ શું આ ?

—હોતી સાચે સાણી ?

ફેરંગે કંઠે ન્હોતી સદુએ વખાણી ?

પૂછ્યું એને બીજી બીજી—

આવશે મારે ઘેરે શું કે

ભિખારિણી દાસીરૂપે

કરવાને વાસીદાંપાણી ?

એકીટસે સ્તબ્ધ થઈ

આંખોમાં શું ભેષ રહી ।

ખડખડાટ હસી ગઈ

ભિખારિણી—હાથ રે ગુમાની ।

ચિડાયેલો ઘેરે આવ્યો

બારણે જ્યાં આગળો લાગ્યો

કાણે ત્યાં તો ધક્કો માર્યો

બોલ્યું કાંઈ : ‘એ તો હું ગુજરી

આવી છું રે, ઉઘાડો તો જરી.’

પૂછું કાંઈ એની પેલાં

બારણે ડોકાયાં નેણાં

પ્રિયા કેરાં ભારે ઘેલાં

— હાથ મરું ! મરું !

અને ગભરી

બેસી બેસી ક્રોધ કરી :
 'કાને લાગ્યા ? બાણું તો ખરી !'
 નર નરે કવ્યું મેં કે —
 'તાડે કાળે દાસી છે એ,
 સારી જોઈ લાગ્યો છું ને ?'
 હાય ! ત્યાં તો ચયો ઉત્પાત
 બીધણું ઉત્પાત !
 જોયું મારી આજોમા સપ્તાત
 પ્રિયાએ મારી જોયું કંઈ અગાધ !
 વટી પટી જાગણુમા ધગણીપે અવાક !

૧૯૩૫

: આંખાને આવ્યો'તો મ્હોર :

આંખાને આવ્યો'તો મ્હોર

હાં રે જ્હેની ! આંખાને આવ્યો'તો મ્હોર.

* માઝુમને તીરે વીરે મામાનો માઝો

રમતા'ના ભાઈ મ્હેન મ્હોર.

આખાની ડાળ એક ડોક'તી આલમાં

હિ ચતો હી ચકે હિચોલ

હારે વીર મૂલે—કળાયેલ મોર !

નીચેરી ડાળ જ્હેની બેસી દફકતી

કામુડા યેવુડા બોલ

હા રે જ્હેની ફરે—કાલકડી હિચોલ

ફળી ફપળ દંત ફળીઓ શી ફટતી

હાસતી નયના ચકોર

હાં રે દસે વાસતીદેવી કિશોર !

નાનુકડી ડાળ અંગ ઠમકે ઉછાળતી

નત'તી નારીનો દોર

હારે નાચ નાચે વાસતી સુગૌર.

* મહીમડા પ્રદેશની એક નદી

મીઠી મંજુલ મૃદુ મંજરીઓ મોકતી
 સોનેરી સાગુની કાર
 હાં રે ઉડે મધુરાણી કેરો અંચોળ.

૧ વીતી વસંત વીતી વર્ષાની વાદળી ૨
 વીતી શિશિર કડોર
 દારે જહેની-મૂછંતી મૃત્યુની હોળ *

આજે અભાગી ભાઇ એકલ અટલડો
 આલ્યો વસંત નડોર
 હાય ! ઉગ્યો રાત્રીડો આંસુડો મ્હોર ! *

૧૯૩૩

જહેન-ભાઇ વસંત અને વર્ષાનો આનંદ સાથે મ્હાણે છે. પણ ત્યાં તે
 શિશિર રાત્રી થાય છે ને જહેનને ઉઠાવી આલ્યો જાય છે. વળી પાછો
 શુભાશ વસંત તો આવે ॥ પણ જહેનવિહોણા ભાઇને એ નડોર લાગે છે.
 એના એ મ્હોરની લાલિયામાં તેને લોહિયામાં આંસુના દર્શન થાય છે

ભગિની-મિત્ર-સ્વજનને * ...

સદા પ્રજાજાતી ભડભડ બળતી ચિતાસમી તવ કાયા
 વડલા જેવી ઝુકી વિસ્તરી અદળક શીળી જાયા.
 લોક પરાંયાં ને પોતીકાં છતર આવી ભરાયાં
 ભર બપોરી ઇવનકેરી લૂ ટાળી વિખરાયાં.
 તેં ના પૂછ્યું કદી ય કો'ને—કયાંથી આવ્યાં, કયાંનાં ?
 ને ના કો'એ કદી નીરવ્યાં તરસ્યાં મૃગિયાં તારાં.
 મહા મખરતમ વર્ણિ આજે રોજરોજ ભુંગત
 આવ્યું તેને આપ્યું તેં તો માગ્યું ના રજ કાંઈ.

અપંગ તન તારું ઓ ભગિની ! અભંગ દિલની નારી !
 કેટકેટલાં પગલાણાંની તું રહી દોરવનારી.
 સૂતાં સૂતાં જ્ઞાનગંગથી ભરી લીધી તેં ઝારી
 સૂતાં સૂતાં ઉલટ ભરી ઉર અદમ્ય ક્રાંતિકારી.
 અપંગ દેહે નજાં દર્શનની રહ લાગી ન્યારી
 ' થાક ચઢ્યો ' કે ' શ્વાસ ભર્યો ' રે—વાત નહીં ઉર ધારી.
 કાયાનું દુઃખ કાયા બધું તારે કંઈ ન ખુવારી
 આજે આજે બઢી રહી તું સાહસરત મતવારી !

* ૨૧. શાંતાજીનને.. ...

વોર્ડ મુખીને ' હીપ-ટી-બી ',—પચાસીવસ અપંગના, બાવવિધવા,
 રોકવની હયાળી, અક્ષરજ્ઞાન મૂળે સાધારણ.
 તેમ છતાં ઇવન વિરેની અદ્ભુત સમજ, સમજ અને વર્નનનો
 અસામાન્ય મેગ; અત્યુક પી સામાજિક હિંમત,
 ઇવવાની પારાવાર હોશ છતાં મૃત્યુની રજમાત્ર મહત્તમજ નહિ,

અપગ જીવન તારું ભાગિની ! સભાગતા અતિ કારી .
 મુદાગચૂડી શિશુવય પહેરી, ન દાષ નોધારી ।
 નોધારી તવ જિ દગી કપરી—અકથ્ય શોક્યની દિક્ષા
 તોય મ્હેન । તે મૂગી મૂગી દસડી જીવનદિક્ષા.
 તે સૌ જાધન ઇંદનવિના દીધા તોડી રીત ન્યારી
 —નહી પગડા નહી ધુમાડા પ્રસાત કાતિકારી ।
 સના ઉઝરડા સભા હસીને ‘ આહ ’ નહી ઉચ્ચારી
 સ્મિતિ જાણે પ્રયોગશાળા—ન દનવનની ક્યારી ।
 જીવનકેરી કલા કરી તે હનત ગત ઉજિયારી
 દુખના હાથી નાથી વટભર સુખની કીધ સવારી
 મૃત્યુ સાથે ગમત રંગીને કીધી તે દોસ્તારી
 સામે આવી હાથ મિલાવી અહલુત તારી ખુમારી
 એ ય જિયારુ ખાષ જાદને ઊભુ હિમત દારી
 ને તે હસતા હસતા ઢોળ્યો અમૃત કળશ રાતધારી *
 શાતમના એ તપસી । તારે ચરણ મુકાવુ શ્રીવા
 અધારા આ જીવનવનમા પ્રગટાવ્યા તેં દીવા
 આજે ઉગ્ને આરત જાગી અતરના જલ પીવા
 છુપાવી રાખ્યા દળાવી રાખ્યાં, દે વ્હાવી એ પહેના ।
 કૃપાર્થી તારા રવજન મિત્રને આખ ના સાભરણા.

૮૧૧-૪૦

* મિત્ર બનાવી દીધેલા મૃત્યુની અવસતા દૂર કરવા ખાતર ‘મ્મ જાણે તે’
 પોતે જ તારે હાથ તારો જીવનરૂપી અમૃતકળશ ઢોળી દીધો.

કાવ્યપ્રિયાને —

સદાય ઉપવાસી જનમનો પિપાસુ પ્રિયે ।
 અખડ અપ્યો ભાગ્યો પરમતપિત-સશોધને
 હતા મુહૂર, તાત, માત, ભગિની અને બાધવા
 હતી રસિક-તિ હવનમયી કૃપાળ પ્રિયા.
 ગયા પન્ન એક ગાતિ નવ કેષ આપી શક્યા
 હતા સ્વજન તે-છા વિમુખ છે માઝ્યા વિના;
 બધે જ મુખ જોવા, કે પસા-વા યાચવ ?
 સલામ બસ તો દરે સ્વજન એકવા શે દવા ?
 ભલે નયન રક્ષ અટ મહરો સન્નગર્ભિમા
 બળે દગંગે પ્રગાઠ નક્ષત્રી-શ-ચત્રમા
 વિધીન વળી એ બને વિગત તેજ સુલગશા
 પર તુ શણુ ના પુન પ્રણય ઉંચે ઉડવા.
 અહો ! તદ્દિય શે મને ગગનગુબજે ચ જઈ
 ફરી અગમ ઉંચે લલ્ય મુઘ આકર્ષવા
 બિછાવી દવપદ્મ સૌન્દ્ય પ્રસન્ન માગસ્વના,
 જગાવી કનુકુ સ્વરે પ્રણયગીત ગાધર્વના
 કુમ્ભા સ્મરણના પુન રચિત તત્તુ ઠકે-વા,
 ઉડા હલ્યધાવને-મરમને ફરી વીધવા
 મથે છ અરુણમિતે ' નયન-ગ્નિ-ધ કા વપ્રિયા ?
 કહે, અમર તપિત તુ દષ શકીશ માઝ્યા વિના ?
 અખડ ઉપવાસના દષ શકીશ તુ પા-ણા ?

: કાવ્યપ્રભવ ચળ :

હવિને પ્રભ —

કવિ ! આ તું અઝયુ-નિત નિત પ્રિયા ને પ્રિયતમા !
 અશ્યા ! તારે કેવો પ્રભુય ?
 નથી કેા નાનીના નયનસર તીક્ષ્ણે ઉર વિખ્યા
 નથી કેા ગૌરીના અધર ગુણ તારે મુખ અશ્યા
 નથી જે મગાના તરલ જલમા ન્હાવણુ કર્યા
 નથી જે વાડીનાં મધુર ફલ તે અર્વાણુ કર્યા
 તથા તેની ગાવી લણુ અનુભવી દશકથની !
 કવિ ! શાને મિથ્યા જગ દસવણુ ઉતુયનથી !

હવિને જવાન —

નથી મે તું ભાળી નવપરીણિતા મુઘ વધુને
 પતિ-રસો-જન ભયમકરિતા રપતિમ્બને !
 સદા મે ભાળી, રે અનુભવી કદો કેક રજની
 અદરે ઉભીને દમદમકનુ ડાગિયુ જની
 અને પેટો સ. પ્રમદ ગળી મગ નમતો
 લળીને છપીને ધવળ દવ પસે ધ નમતો
 ન તું મે એ ભાળ્યો ! અનુભવ દીધો ના મુખને
 કુમરજ-રૂપે નુમરને !
 પદ્મે પેશુ મેદી રસ-પુત્ર સખા દલી જતા
 ઉઠાસી ઉઠાદી રિયનિમદી ભવે ઉદમીલ જની.

ઉનાં આંસુ ઢાળે, ઊર લળી લળી સ્પર્શ-સુખનું
 પીવે છેત્રું ટીપું અધિર ચિત રેમાંચિત બની.
 નહીં મેં મું એ સૌ દુખ અનુભવ્યું ? માણી બિરથા ?
 સદાયે દ્રોષોના યુગલબિંધ ઊભી તૃણરૂપે
 જીલ્લાં આંસુ ખારાં અવનત શિરે કંપિત હટે

ગયો જ્યાં જ્યાં ત્યાં, ને નહિ કદી ગયો ત્યાંય ઉરની
 ગપ મારી કાવ્ય-પ્રભવ-ચળ ઉત્કાંત નમણી.

લલા ! કહેશે ના આ પરમ સતને દંભકથની

૨૮-૬-૩૮

: વિદાયગીત :

‘જય છે વેળા, જય છે વેળા—’

જઓ જલે તો હોંશે હોંશે.

સંધ્યાનાં આ કિરણ સાથે

જઓ તમે ચે દેશ વિદેશે.

કાલે પાછાં આવજો હેલાં ઉપાવેશે

દેયું પાપું દારજો કામલ સિન્ધુધોશે.

જય છે વેળા ! જય છે વેળા !

જઓ જલે તો હોંશે હોંશે.

સિંધુનાં આ મોઝાં સાથે

જય તમે ચે સિંદગદિયે.

કાલે પાછાં આવજો જરતી ટાળે

દેયું મેલે જરજો ઉદયજાળે.

જય છે ચામ્યાં ! જય છે ચામ્યાં !

જઓ જલે તો હોંશે હોંશે.

વાયુની આ લડની સાથે

જય તમે ચે નાના વારે.

કાલે પાછાં આવજો નુનનપ્રાળે

દેયું મદેકાવજો તરલ તાને.

જવં તમે ચે ? જવ ભલેં સો
 આંખને અંતરાલે.
 જીવનની આ જયોરી વેળા
 પામશે જધે ઢેલઢેલા
 નૂતન પ્રભાત જગશે જ્યારે
 સંધ્યાકિરણ ક્યારેક ક્યારે
 આશાસચકી આકાશ આખું
 ભરશે હોહાકારે—

આવશી કેની ધેને ભેળાં
 મારે જીવન આરે ?
 * ઉતલ હૃદયદ્રાગે ?
 આવતાં ને હું આવકારીશ
 દેયું મારું પાથરી દેશ
 જતાંને હું નહીં રોકીશ
 નહીં રોકીશ
 આંસુની અશ્રુભ ધારે.
 દેયું ભલે રડતું વાગે વાગે
 હૃદય હોને ઝુગતુ અંતરાલે.

* મૂળ જગતી પ્રયોગ, ઝુગતીમા ઉતારવા બેન્ચ-
 અર્થ=અવરણ, અંચલ

બય છે વેળા ? બય છે વેળા ?
 બઓ ભલે સૌ હાંશે હાંશે.

સાંજસવારી દીપ પેટાવા
 આવળે પાછાં ક્યારેક ક્યારે.
 જીવનની આ બપોરી વેળા
 મન્ય થશે આભાર-ભારે.

૭.૫ ૩૫

વાંછના

ક્યારે ?

નાજીકડી છીપ રંગરૂપે રઢિયાળી
દરિયે પડી દગ આંસુ ઢાળે;
સરજની સેર હાથ ! ઊઘી ને આથમી
મારે પરમટવાં કહોને ક્યારે ?

મુંવાળી દેહ સરવરિયે સેવાળની
ભેડી ભેડી બોરઆંસુ પાડે :
વાયુની લહેર હાથ ! આવીને ઊતરી
મારે સિંધ્યાલવાં કહોને ક્યારે ?

ઐકલ અંબલુ કોટ શ્રવનની ઝંખના
ઊડે ઊડે ઘેનઘેરું રૂવે :
વીતી વસંત વીતી વર્ષાની વાદળી
ધીવનની મંજરી ફેરે ક્યારે ?

૧૨-૧૧-૩૪

: વાંછના :

ચાહું જલધિ ભવ્યનું ઉરકિછાળ મસ્તી ભયું
 પદેપદ પ્રસન્ન-અંગ દિલપૂરા મોહનું થવા.
 ફળે ન મનીષા; અને
 સુતપાતલ શુદ્ધ કિલ્લન જલહીન ખામોચિયું
 થયું મ પાશે કદી! તરૂંપિ ના મને કેં તમા.
 ભની જલધિ ભવ્ય, શાંત મિત શુભનું મમ ના

 ચદું અમિત વિમ્બને અતલ આશ આખું ભરી
 વિશાળ ઉર પાયરી, પર દબ્બી પેદાઃવા.
 ફળે ન પ્રતિવાંછના;
 કદીક પરમાણું મેં અદ્ભુત લેટનું કોકનું
 પડે; ન પરવા મને પદનજે પડી લોપતાં.
 વિગાટ થઈ શુભનું કકલ આર્થનું સથ ના.

ચલું અમર જીવનું પ્રદ યૌવનોન્માદમાં.

જતાં જીવન દેહને

કદી મરણ આવશે; ફિકર ના, મને રંજ ના

પરંતુ રસર ગહીલુ સવપ્નનું ઔદાસ્યમાં

અતેજ બની જીવનું અમરનું મને સદા ના

થયો મનુજ, તો મને મનુજસિંધિની વાંછના.

૧૨-૧૧-૩૧

: ન વાંછએ કદી :

અમાંસની અંતર વેદનાને
 ઉકેલવા કા કરજો ન હામ
 કુમારીની નિષ્કલ કામનાને
 ઉઝેળવા કાઈ ન વાંછએ કદી

ભીડે ભરી અગ્નિસિંહા સમી વ્યથા
 ભણકતી રપડતી રપસાં માત્રયા
 દેવે કુખી નિષ્કલ પ્રેમમાયા
 દાખી ગ્દે, કુખી રદે ભલે ભીડે

દેવા તણાં દુઃખ વિદ્યાગ્વાની
 ના શકિત છે માનવની દયાની,
 સદ્ભાવના કે શુભવાસનાની.

વિશ્વે ભયાં દેક જુદદુ દયામગ
 ને નો વ કુખી જ ગદી વમુધમ
 દેવાંતણા કે દનને ઉઝેળવા
 ન વાંછએ—કાઈ ન વાંછએ કદી

: સ્મરજો સદા :

મનુજની ગત તૂટિ ક્ષતિ અને
પતન ડંખ પ્રમાદની વેદના,
નયનનીર ભૂંડી અસ્રવા ધૂણા
ફરી કદી સ્મરશે—સ્મરશે નહિ.

ગત દુખો, ગત જીવનવેદના
ભૂંડી જશે જ, 'સલામ' કહી જશે.

ફકત જે દિન પ્રેમની તારિકા
હોય અને સ્મિત ચાર દગે ક્યાં,
સકળ સંકટ દુઃખ અને ભયો—
પ્રતિ સચેત બની ઉભયે ઝુઝ્યા,
જસ ફરી ફરી એ દિન, એ ક્ષણ
જીવનની સ્મરજો—સ્મરજો સદા.

૧૭-૬-૩૮

એક રાધાવન ચાલશે ઉપરથી

: આત્મદીપો ભવ :

તું તારા દિલને દીવો યાને,
ઓ રે, ઓ રે, ઓ ભાયા !-તું તારા.

રજે કદી તું ઊછીનાં વેતો
ધારકાં તેજ ને જાયા
એ રે ઊછીનાં ખૂટી જશે, ને
ઊડી જશે પડજાયા-તું તારા.

માડિયું તારું કાચી માટીનું,
તેજ દિવેદ છુપાયાં,
નાનીશી સળી અડી ન અડી
પરમદશે રંગભાયા-તું તારા.

આભના શ્રદ્ધ શ્રદ્ધ ને તારા.
મોટા મોટા તેજ-સાયા:
આત્મને તારો દીવો પેટાણાં
તું ચિત્તુ સર્વ પડાયા-તું તારા.

ધન્ય ..

ધન્ય ઓ છવ ! શીદને ઝૂરે ?

તુ તો અજગમર થઈ રહે—

ભાગ્યમાનુ મારે મોધું

વેઠ કરી મહુ ચણે,

તુ તો પોતિડુ હવતર ધરે;

ધન્ય તુ સર્વ ત્યજે ગન્વે

—સલે તુજ નામનિશા ન રહે

મેરી ગોખ ઝખા કાળે

ઉછીના એકઠા કરે

ઉછીના ગન એકઠા કરે,

■ નિજ અનન-કકર ધરે

—સલે તુજ કિમત ઝા ન કરે

ઉચી અગાસી સિદાસનપે

વિગજવા સહુ ચહે

તુ પાયાનો પથર બને,

—સલે તુજ અગ બધા ચગદે

સલે તુજ બધા ન કાઢ ચણે

માને નામે આપ-ધીરતી

ચહુ દિશ ગાતા ફરે,

તું મુક સંગીત-સ્વરે

માતની યજ્ઞવેદીએ મરે

—અલે તુમ નામ ન કોઈ સમરે.

નિરલ વીર કે માતલકિતમાં

છવનધન પરહરે

તું બિન્દુ બિન્દુએ મરે;

ધન્ય તું અમર-મૃત્યુને વરે.

૧૨-૨-૪૪

: દીપોત્સવી :

સદસ્રશગ દીપકે

સુરેખપદ સ્વરિતકે

અમૃત્ય હિરલા અને રતન ભૂપલે

શુક્લાજ, મધુ કેવડે, વિવિધ રંગ રંગોળીએ

મલિન મુખ સ્વામગું કુઝડી કાપ ઊઝળીને

સજી, ખની ઠની

ભયંકર અમાંસરાત્રિ સુચિલેલ આશ્વિનની

ભમાવી જગ ધૂમળે

હુખાવી વમળે જોડે

સુદર અતિગદ મૃત્યુમુખ હાથ ! જેંચી જતી.

પડેલા ભક્ષાવે

જનેને મૃત્તાવે

મહા મધુર ઘેનમાં ખિરકશુભ્ર દીપાવલી.

વિરાટ મનુજીવને વહી ગાઇ ઘણીયે સદી;

સદા જનમ ગોત્રપે જીવનશુદ્ધિ પંકાયલી,

અને નગદ દોલતે કિરતી કેરી તુલના ચઇ

જહીં-રચગિત આત્મ ને હૃદયજ્યોત ઝાંખી પડી,

ઘમંડ ચતુરાઇ ને શરમહીલુ શૃંગારની

જિભ-સ પ્રતિમા ધડી, અતિભયંકરી નાગિની-
સમી પ્રલયવાહિની

મુઝગ્ગ લપકા ભરી મુલગ સ્વાંગ અંગે ધરી
ધૂમે જગ લામાવતી નયન અંજને અંજતી

—અનલ ઉગ સ્વાર્થપ્રતિ;

(પ્રચંડ નરમેધમાં જગ સમસ્તની આકૃતિ !)

પડેલા ભૂત્રાવે

જનોને બુઝાવે

મદા મધુર ઘેનમાં જિરદ શુભ આ સંસ્કૃતિ !

કુટી કષ્ટભજ આ દ્રવ્યસદસ વર્ષોત્પ્રી

થઈ મકટ, ભાર ભમિ કયમ રીત સ્ફેરો દર્શા !

* વિરાટ ! ભૂતનો ઉનાર જ્યમ દોય મરચાં ખૂળી,

વિના લગીર ચે દયા, ધખધખાવ એવી ખૂળી

મજે રંગ લાંબ, અંગ ફગ યાય, સંવેદના

વધે; સિર અનેકનાં જ્યમ રૂદાકે ૧૮ ૧૮ ૧૮

૧૮ તેદર્શા.

અરે સજ્જનદાર ગુઃ કરીશ જામ સંદારસે !

યરો તજ ફપાગુ દમ્ત ચક્રી ફૂર આપાન ૧ !

વિરાટ ! તવ હસ્તપે,
 પ્રફૂલ્લદલ પદ્મપે,
 તુષારજલ બિન્દુકે જગત બાપકું પોદિયું;
 અનંત તલ અભિધમાં.
 કૃપાળુ કરસ્પર્શથી
 અખંડ ઉરસ્નેહથી
 હસંત જનની કુલંત શિશુ પારણે નીંદરે
 ઉઠાડી જયમ ગ્રોભે—કહીં ન ભવ સ્વપ્નાં ઉડી-
 દબ્બડી નવ વજ્ર, અંજન નવે નવે સોહવે;
 તું એ તેવી રીતે
 દ્રવન્તી દષ્ટિએ
 ભયંકર અમાસરાત્રિ સચિલેલ આશ્વિનની
 ઉમળ, નવનૂતના શુભ પ્રભાત શુકલાર્ધમાં.
 જુના વસન ભૂષણો, ઝિઝરી સર્વ કૃતિમતા
 તણ શણિક સ્વાર્ધ મુદ, ભયની ભરી વાસના,
 વિરાટ વગ્ ભોમમાં રમવું સર્વદા ત્યાં મૃદઃ
 પ્રદીપ સલુલ ગુરા નદિ પડે તથા બાળવા
 —તસે પ્રકૃતિ સુપ્રભા વિસદ સન્ધ્ય ને સંદ્ય.

૧૯૪૪

વિન્દ્ય ૧૯૪૪

: આવાહન :

ઓરે ઓરે પ્રાણ !

ઓ રે મારા પ્રાણ !

ગાને એવું ગાન...ગાને એવું ગાન

બધરા મારા ખીનમાંહેથી જાગી ઉઠે આર્જુન

અહો ! નવે સર નવે તાન.

ઓરે ઓરે પ્રાણ !

ઓ રે મારા પ્રાણ !

ગાને એવું ગાન...

જાગી ઉઠે સૌ મારા જેવાં દુખિયાં બુખિયાં બાન

જાણે—જિજ્ઞે પુરવર્માં બાણ !

ઓરે ઓરે પ્રાણ !

ઓ રે મારા પ્રાણ !

ગાને એવું ગાન...

ધખધખાંતી ધરતી માથે ધીધું જિંદે તેતાન

જાણે—મરમ જને રાવતાન !

ઝોરે ઝોરે પ્રાણ !

ઝો રે મારા પ્રાણ !

ગાને એવું ગાન...

ભય ભરેલા ભુતાવળથી અભયનું આર્દ્રાન

જણે—ગાછ ઊઠે આસ્માન !

ઝોરે ઝોરે પ્રાણ !

ઝો રે મારા પ્રાણ !

ગાને એવું ગાન...

મુક્તામી ઢરી નિંદર ઘેરી ભોમતણું સંતાન

જણે—જગી ઊઠે મહા પ્રાણ !

૧૧-૧૦-૪૧

શેજે, છતાં અનુભવ ન સ્વપ્ન રજેક.

—૩ વ્યક્ત તે કરી શકું જ પડે કહીયી ।

આ આસલે અનલુ વાગુલેસરેગ
થભો સદમ લખલેજન અંતરોના
સને જીલ્લી દદમ કપ ભગંત ઊભી
વાળી મહી ત્વાંત બકન કનંત સંધું.

દુ યે મદિ જીવનને જકડી ગ્યા સૌ
આવતંનો ધસડી ફેકી દહ ઊભો થો
ને આસપાસ ઊભા એ આત્મ દેમા
જીવી દથે

પોતાતણા કરી લખ લલકારી નાખું ।

૧૪-૪-૪૦

: અધૂરા મનોરથ :

અયિ ગિગા ! દેવી સગ્ગતી ઓ !
 સસારીની ઓ દિલબોજહાગિણી !
 તુ સાપડી માનવ આપડાને
 અન્યકતની લલજુવામણીમા,
 આ ભવ્ય ને ગૂઢ અનત સૃષ્ટિમા
 સસારીને તે જ દીધા દિલાસો

સસારીને તે જ દીધા દિલાસો !
 રે કિન્તુ તારાય કથોજ આશમે ?
 આ ભવ્ય ને ગૂઢ અનતતાની
 કહ્યાં કહ્યાં સૌ ખવડાઈ ચાલી
 ક્ષણે ક્ષણે, 'આ રહ્યું' તુ કહે ત્યા
 "નથી" બને । "હા" નિજને નકારે
 "અસ્તિત્વ" "નાસ્તિત્વ" મહીજ સત્તર
 પલટી જતુ ને
 વક્તવ્ય તારુ અતુરુ રહી જતુ । *

* વિદેશ-વિકાસના પરિવર્તનના નિયમ મુજબ મેં ૫૭ વરુ એક દશ્યુ
 પશ્યુ 'હે એવી હોળી નથી કરેક જરુ સબ મતિમા રહે છે 'હોવાપણ'
 એજ એવુ દશ્યુ છે 'હા ને ના' બને એક સાથે જ સકળાયેલા છે
 પ્રત્યેક 'હા' પ્રત્યેક 'અસ્તિત્વ' પ્રત્યેક 'હે' પ્રત્યેક દશ્યુ પોતાનો જ નકાર
 કરી રહ્યાં હોય ॥ મેં ૫૭ વાણી મેં ૫૭ જ્ઞાતા આ પત્રપત્ર પાઠાની
 સૃષ્ટિને અનત નથી કરી શકવી બંધત થતા થતામાં તો તે ખવડાઈ ગઈ હોય
 છે, વાણી-ભાષા વામણી જની બિલાં રહે છે

સંસારીનાં જ્ઞાન વિચાર ભાવે
 દેએ ચતી સંભૂત ભાવનાઓ
 રે, પ્રેમ ને પૂજ્યની કામનાઓ
 ક્ષણે ક્ષણે સૌ પલટાય !

દોડ્યો જતો જીવનનો મહારથ
 ક્ષણે ય થભે ન, અનંત પંથ !
 એ ચક્રની વિદ્યુત રી ગતિને
 એ વિશ્વની રાગવતી સંસ્કૃતિને
 થંભાવવા વાંછતી શબ્દ-ચાપડે
 નારા દુંકા અશ્રુગના પગેાવડે
 —સ સાગ્ની લાડિયી ઓ મૃણાલિની !
 મથી મથી બકત કરે જરી ત્યાં
 બકતબ્દ્ય પોનેજ ઉડી ઉડી દુરે
 સંક્રાન્તિના ભવ્ય વિગાજ ફલે
 ધરે નવો દેહ, નવીન રંગ !

ભોંઠી પડે તારી બધી કક્ષાઓ
 ભોંઠી પડે અક્ષર-સાધનાઓ
 —મનાક્ષરીના અપૂરા મનોરથો

૮-૪-૪૧

સાધના

ભાઈ મહી આજ રહી ભાઈ
 યા તો કુલ ઉડા ૫ ભા
 ઉડાઈ રહી આજ રહી
 રહી રહી રહી રહી

: બિનયન ઘડયાં :

: ૧ :

હતાં નયન જ ધ અંધ, નહિ તેજઅંધારની
કશી ખમર ચે હતી. સુમન ને કુશ રંગનો
તકાવૃત્ત હતો નહીં. સકલ દ્વાર લીડયાં લીંસી
પ્રમાદમય જીવને કંકત હું હતો જીવતો.

પ્રિયાનયનકીકીમાં જગત આખું સંકેલીને
પ્રિયા પ્રમદયમુમાં જગ સમરત ઝંકાળીને
સદાય દિલ-દ્વેષતો રમત મોજ આનંદમાં
લીંઝવી ઉર, મરત આપમનમાં બની દ્વેષતો.
કદી નહિ ધરાપટે નયન ઠેરવી હીંડતો.

હતી ફિકર ના રંગે. જીવનમા હશે ઊંચું કે
ન કંઈપું કંદિયે હતું. જરૂર ના હતી કંઈપવા
હતું જીવન આખું સંકુલ સુંવાળું સૌણાસમું
વિશાળ જગજગતે જરૂરની નહતી કેં ખજર.

: ૨ :

તહીં-નયન લિધઃયાંઃ જનની-ગોદ-દોલે યુઃયાં
 સુડોળ કર, ગૌર શીવ, રસના મીઠી મોહના.
 કુંજા શ્રવનની સુવાસ પમરી શુદ્ધ-પ્રાંગણે.
 કુંજા નયનની મિહાશ પમરી અમારે દિલે.
 કુંજું શ્રવન એ જન્યું અમ વદાલનું કેન્દ્ર ને.

અમે વદવદ્ મટી જનની-તાતના આસને
 ચટ્ટ્યાં ગરવભેર ધન્યચિત પૂર્ણ વા-સાય'રી.
 કલા લલિત-ચિત કાવ્ય-રસ રમ્ય સંગીત ને
 નવા શ્રવનના કુંજા સુષડ સૌમ્ય સંસ્કારમાં
 અપાર મમતા શરી તનયને ઉછેર્યાં અમે.

કુંકા શ્રવનનું કુંક જન્મ આપમેળે પછી
 સુવિત્તા થયું અને થયું કુંજ વસુધા સમું.
 થઈ પમરતી સુવાસ શુદ્ધી જરિ વિશમા.
 શરેત ધનરાત્રિમા પ્રકટ થે પ્રભા કુંડુની.

:૩:

ખરે નયન ઊઘડયાં, પરમ ભાગ્ય મારાં ખુશ્યાં.
 કહો કહી જઈ કહું જીવનનો મહાનંદ એ ?
 કુટુંબ વસુધા જન્યું—જગત આપું-દાર્યે ભયું;
 ચત્તું મુખ તમામનું, જીવ અજીવનું સર્વનું.
 તટસ્થ ભરી ભાવ સ્વાર્થભર વિશ્વજંઝાટમાં
 મથ્યો સતત જીવવા જીવન ગુધ્ધ સંસ્કારનું !

જાધા કૃમલુ પક્ષી પર રહી વરમ ચામવા
 ઉદાર ફિલસૂફીમાં જીવનને વણી દું રહ્યો.
 બધે જ જન આપણાં, પરમ વિશ્વજંઝાટના
 કણિજ પથરાયલા, અવર ભેદ બણ્યો નહીં.

વલો : ‘ જગતમાં ઘણુંક ઘણું મિષ્ટ માધુર્ય છે.
 રહ્યો ! કુદરતે ભર્યો વિપુલ આધ સૌંદર્યનો ;
 અહીં કલમ ને અમૃત જગને કપું મૂર્ત એ.’

મધ પરમ તૃપ્તિ કે—સતતણું થયું દર્શન !

: ૪ :

અરે ! ચળ ન ઊઘડ્યાં ; સત દીકું હજી કયાં હજો !
 ન કાવ્ય, નહિ ચિત્ર કે ન ફિલસૂફીમાં ચે થયું
 રદમ્બ જગ-જીવનું પ્રગટ આ હજોને હજી ।
 દશે સત છુપું ઉઠે ધનકર્તુ ધરાગર્ભમાં ।

રણો મુરખ દું હજીવગ સદાય ઉદ્ભ્રાન્તિમાં ;
 રસો મલપતો સદા મુજ 'વિશુધ્ધ સંસ્કાર' માં.
 દયું ધનકર્તુ દશે વ્યથિતનું કદી કયાંક ચે
 ન કંઈયું કદિયે. પણે જગતને ખુલ્લે ખોલે
 કરી નજર ચે નહી વ્યથિતસહિને પેળવા.

અને દિવળળેલ દું દદમ્ભતિફ ધંને વલો :
 'લની અભયજીવને જખમ જોખમો ખેડતો
 મુમીશ ધમ્મીતલે પરમ મન્ય સરોપનો.
 જલે ધનિકને મૃદે જનમ આ થયો ; ઇ થયો ;

—જીવી પાત્ર શકું દું. જો અધનિશીતાના માથમાં "

: ૫ :

ન ચક્ષુ ઉઘડ્યાં અરે ! જીવનની કસોટી હજી
 નહીં થઇ પુરી; કચારા મનની, અરે કાવની !
 હજી શિષિલતા મનોમનમહી, અને જીવને
 હજી લપટપાટ, સુદમ રસ કેંક ધૂપેલ છે !

ગરીબ જનને ભલે વસન ધ્યાન કે દોકડ
 દઉં નિત; રથળે રથળે રથળું જ્ઞાન-નગણુલયો.
 ભલે ગરીબને ધરે જમ કદીક આરોગ્ય, કે
 નિવાસ કરું રાત કોક. પણ, જીવો એથી કર્યું ;
 ભયાં મુજ કને જહીંલગ દગો, મહેલો જિંચા,
 કથા ધરમની—કહો જગતની ન એ મગકરી ?

ભધું જ તજવું હવે—મુખ, મુખાર્થનાં સાધનો.
 રહું ગરીબ સંગમાં ફકિર થે તજ દષ ફિકર.
 સદુય કુટપાથપે વ્યયિત વિશ્વસંગાથમાં.

મને ગરીબને ગૃહે જનમવા થઇ એવણા.

: ૬ :

હજી ન કયમ ઊઘડ્યાં નવન ? સત્ય લાભ્યું નહિ !
 અરે ! ધન ત્યજ્યું, ત્યજ્યું ઘર, કુંડુજ સંધું ત્યજ!
 મુખી વિભવ પાછલો નહિ રમયો કદીયે રજ.
 જનાંય કકળાટ ના ઉરમણીં રાગ્યો—રે વધ્યો !

ભરું ડગલું જેમ જેમ દ્વિત્રિનો ગરીબો પ્રતિ
 મને નવનવું જડ સત, ખરે મુંઝાઈ મરું.
 ઉઘાટભરે બાપડા સરળ માદરા પ્રાણને
 મુઝે નવ દિશા, રહે વિગત જાંપ, રે તરડે.
 બધું જ કપું કારણું અરજ ! માર્ગ આજો તથા !
 ગરીબ જનતા હિતે જીવન કીપું જે અર્પણ
 ઉદાત્-શુભજાવનામય કરેલ સંકલ્પ યે !
 ખરે, અરજ થાય શું કરમ કોઈ કથાભૂત ?
 અને વિવશ ચિત્ત બાપડું નિરાશમય થે પ્રુટે:
 'શુભાશુભ દશે તથા જગતકેરી કર્મબલતા !'

* જમડવી દુખાવુજ કર્મબલતા શું રૂપ લેશે

: ૭ :

અને હૃદય બહાવરે મથન માપ્યું મહેરામણે
 અનેક વરસો લગી; ધમપછાડ ખારાં જલે
 ઊંડે ફરી ફરી કરી બહુય. જીવ ! ક્યારે હવે
 થશે સફળ સૌ, અને મુલ્ય ધન્યતા લાધશે ?

મુવલું મય પાત્રથી અનૃત સત્યને ઢાંકવું !

શકે પશુ છુપી કરી જીવનની દીવાદાંડી ને
 સૂણેશણ ઉભજતી પથ ભુલેલ સંસારીનો !

નહીં. ભ્રમિત માહરા નયન આસમાની જલે
 કુબેચ, નહિ વચ્ચની અડણ વાસ્તવિકતા કરે.
 જીવે ફક્ત રંગ એ. ધવજ ફૂલ કે રાત્રીડો
 શકે ન પરખી, નહીં તિમિર તેજવું પારખું !
 વધા ભટકતા રણા ભ્રમિત કલ્પના ભોમમાં.

બધે જીવન આવરી સત રહે અહીં વિમ્તરી.
 પરંતુ, અહ ! પેખવું ભ્રમિત ચક્ષુનું નિષ્કલ

: ૮ :

અરો ' નયન લીધડા નુશગ ને કુડા ગંગની,
 અને તિમિર-તેજની પગ્ગ આંખ એજે હરે
 કિન્નર પસર્યો-મુવાયમ સુવખેન જોડી મધુ,
 -મધ સુવનની મુવાગી મનમુગ્ધના, મદના
 ખિન્નુ જગત આખુ આજ લગ ઉમ્ર અથડાટમાં.

-સમકલ સમદો સદા કચડતા રણા દીનને,
 અને દવિત દીનની ગરદને ચઢી પગુઓ
 મહામિત્રદ-મ સૃષ્ટિનખી ઉટાંગ જાગે ૪૬
 -નિદ્રાન્યુ નિત, તોય ના પગ્ગ્યુ 'તુ' મદા સ વ સે !

ઝડી ધન ધન અને ધનવિકાસના સાધનો
 લઈ નિજ કરે ધનાલય ગણુ મુખ્યા કુવને
 મુસે સતત રે ' મરે જગતના મુવાધારો
 દના ન પગ્ગ્યા, ખરે, વિવિધ વર્ગે મોશયા
 સમાજમદિ વ્યાપ્ત બિન્નદિન નિન્ય સ પર્વમે.

: ૯ :

નહતાં નયન બિઘડ્યાં, સમજ ઘર્ષણોની નહતી ;
 નહતી પરખ દષ્ટિ, કેવલ વિશુદ્ધ સંકલ્પથી
 અને મહદ ત્યાગથી, હૃદયની દયા માત્રથી
 હતી સમવચા થઈ જગતની બધી જગલુ.

હતો શુભ પ્રયત્ન એ વિશદ, કિન્તુ વૈયક્તિક;
 અને નિરખવું બધું વગર રંગનું ફોગટ.

ન સહ, પરખે ન જે વિશદ વસ્તુનું વાસ્તવ. *

સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૬

* જે સ.પ. 'મનુના યથાર્થ' વાસ્તવનો એકસર કરતું નથી તે સત્ય જ નથી.

: રશિયા :

પોઢી'તી સ્પષ્ટ જ્યારે સસર નિંદરમાં જાતી સાથે જગાડી
 મોટા મોટા પદારો, સરવર નદ ને જંગલો માઠ આડી
 ભોળાં નાનાં પશુઓ, અણુ અણુ સરખાં જીવ ને જંતુ સર્વે
 ત્યારે ફાણે જગાડી શિશુરત જનની આંખડી આમ ગર્વે ?
 નો થે રહેજે ન કંપે રિગતભર નયને આવકારે અનન્ય
 માડી ગોદે બ્રુલાવે અધિક જાતનથી ભોલતી : 'ધન્ય ધન્ય !
 જન્મેથી મારે ઉજંગે, મુજ હૃદયતણી વાંછનાઓ પૂરાવા :
 સૈદ્ધાંતોની બુખીના, વિકલ નયનના સર્વ તું પૂર દાવા.'

ને જો નાના મનુષ્યે વન વન ભટકી ફર ને દિશા માળી-
 સામે દંદ્રે જીતીને, કુદરતરિપુની સાથ જામે પડીને
 કારી સંશ્રામમાંથી નિર્જે જીવનરને જેમ તેમે ટકાવ્યું.
 -કે કે' દાનજર વરો જીવન ટકવવામાં જ માન્યા-ગુમાવ્યા !!

કિન્તુ જોનાથી ત્રાસી જગકી ઉડીજઈ જોકે શુભ પ્રમાતે
 જોનાં જો માનવીએ રિપુલ જીતીને—પાયગે કાગમીંદ
 તોડી, ફાડી કાઢો, ગિરિકુદર અને ઉચ્ચ ઉત્તમ શું,ન,
 મુખ્યા મુક્કા રહેથે ભરભર જાતના પાપના પાપ પદાવ્યા
 પાવીનું પેટ તોડી દગદગ કરીને ખાન્યના મંજ ખાકવા.

ફાથે હાથે હથોડે કરવતથડી સૌ ટીપંતાં, કાપતાં ત્યાં
 યત્રે જમાય્યાં, અરધ થલુમહીં વર્ગનાં દીધ બાથાં;
 વેણુત વાયુ જળોના, વિવિધ પ્રકૃતિના નાથ મુખ્યાં ય નાથ્યા;
 વર્ષા ઠંડી ઉનાળો ત્રિવિધ ઋતુ તણા ભેદ સર્વે ઉથામ્યા.

આશ્ચર્યે મુગ્ધ સૃષ્ટિ પુલકિત વદને, દુઃખ દારિદ્ર્યત્રાતા
 આંધો માની હુલાસે, નિશ દશ ગજવે ભવ્ય આનંદ ગાથા—
 ‘દુઃખીનો દેવ આંધો! અબુધ ગરબુનો ‘પ્રાણ’ ‘માલેક’ આંધો!
 ‘યત્રે યત્રે દશરો ક્ષુધિત જનનણે ભવ્ય મેળો જમાય્યો.’

ખડે ખડે ખુલ્લે થે પગ પગ જડતાં દુઃખ દુર્ભિક્ષ રોગ !
 મ્હોઘાતો ધાન્ય વસ્ત્રો સભરભર છતાં નિત્ય આકંઠ રોગ !
 ભખ્યાં નાગાં શરીરે અવિરત ઉભીને રાત દાંડો મજૂરી
 કીધી તો થે ન ખાવા ! ધરમ પ્રભુ અને આતમા વેચતાં થે
 મૂઠી ખાવા ન રે’વા ! નિત નિત સડવાં મોત માથે ! સદાથે
 ‘દુઃખીના દેવ’ કેરી ચરણ રજમહીં પેટ સાટે મુલામી.

ત્રાસી ઊઠી કૃપાળુ સહૃદય જનની આખડી આંધુવાળી
 પોતાના લાડકાનું—ત્રિમતમ શિશુનું—ધર્ત્ત ધિંગાણું ભાળી;
 સૌનાં કંઠમાલુ અર્થે અવિરત મથતી માઠી ઝંખે કિનારો
 મંઝાવાતો વટાવી દુરિત કળણુગી કેક ઉધારનારો.

ને ત્યાં કેણે ઉઠાળી જલનપર ટળી કેશવળી સુંવાળી ?
 કેણે અંગારવાંતી, જગતપલટતી દષ્ટિ ફેંકી પ્રતાપી ?
 જોયું નહોતું જગે જે, અનુભવ ધીતેહાસે લખ્યું ના હજીયે,
 ઊઘ્યું નહોતું કદી થે વિકસિત હૃદયે આર્ષદષ્ટા કવિને
 એવું કેણે ઉચ્ચાર્યું અસિનવ સ્વરૂપે સત્ય ઉદ્દામ કાંત ?

‘જેવાં જેવાં જમાને વિવિધ વિકસતાં સાધનો અર્થે’ રી
તેવાં તેવાં ધડાતાં મનુજધરમ ને સંસ્કૃતિ નીતિ સત્રોઃ
જેવાં જેવાં જળોનો-જલિર પ્રકૃતિનો-ચાય આધાત, સામે
પ્રત્યાધાતે ય તેવી રીતઃ ન કંઈ જને અંતરેચ્છાથી માત્ર.
ચાહિના આદિથી જે ધરતિ-ધન-ધણી સ્વસ્થ સ્વાર્થાધ સધે
ઉત્પત્તિ-સાધનોને નિજવશ લઈને, માનવી માનવીના
સંબંધો ગૂંજળાવ્યાઃ બસમ કરી જશે સંસ્કૃતિને હવે જો’

ને જો સત્રો સજી લે * પરજ-વરમના જોડ સર્વે ઉધામી
વ્યક્તિ-વ્યક્તિતણી મિલકત, નિજ-પરની માસિકીને દરામી
ન્યાયી દકકો જખાના, સુખદિત સરખાં, ગુપ્ત સ્વાતંત્ર્ય સધાપી
જૂના જૂના ચીલેથી જગત જતું હતું ત્યાંથી જોડે સપાટ
દીપી જારે દધોડે, નવલ જગતનાં રૂપ ને માદ દેને
કામ્ને આ વિશ્વને જસૂ અમર કરી દીધું’ સર્જને બધા નચે!

કામ્ને ? રી પ્રતાપી, જાગીરમ જતને, કાલદશી દગોપી
મંઝાવાતો ઉધામી, સમય સમયના વજૂ-પારો ય કાપી

૧૫-૧૦-૩૧

: રોમાન્સ :

પૃથ્વીને પાટલે જન્મ્યો 'પ્રકૃતિતનુ' માનવી
સ્વયંભૂ મુક્ત આત્મા શો નિર્ગતિ વિદરે, રમે
પહાડોની કતારોમાં, જંગલો જાડીઓ અને
હિંસાળાં પ્રાણીઓ ભેળા; નદી નાળે સમંદરે
નાનકી હોડલી લેઈ ટેલવા નીસરી પડે
ઘણી તારલી રાતે.

અહો ! રોમાન્સથી ભરી
જિંદગીની મળ લંટી 'પ્રકૃતિમય' માનવે.

ભીષ્મો પૃથ્વીની પાટે 'સંપ્રકૃતિતનુ' માનવી
દીવા—પ્રેક્ટિકલ-ફ્રેન્ડ રેડિયો ફોન રેલવે,
તાર મોટર સીનેમા એરોપ્લેન રટીમર—
અસંખ્ય સાધનો સંગે પ્રકૃતિને ભૂલી જઈ,
ઉપેક્ષી ચેતના શકિત પૂજે આત્માહિંસા જગ !
અહો ! જ્યાં આત્મા રૂંધ્યો યમું છવન વાંત્રિક !
જિંદગીની મળ ક્યાં ? રે, રેખા રોમાન્સની કહી ?

એ મીઠી સૌ કવિ-કવ્પનાને
ભૂંસી જવાનું ઇતિહાસને સિરે
ને કાચની બ્રામક ભાવનાને
છે ભાંગવાનું ય રહ્યું જ એણે.

૧ પહેલી બે કડિકામાં કવિઓની પ્રચલિત માન્યતા રજુ કરી છે 'પ્રકૃતિતનુ' =
પ્રાગૈતિહાસિક કળાનો કેવળ કુદ્વર્તમય છવન છવતો આદિ માનવી. 'સંપ્રકૃતિતનુ' =
ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ પછીની સંપ્રકૃતિમાં ઉછરેલો માનવી.

પૃથ્વીને પાટલે- જન્મ્યો 'અસ્તિતત્ત્વ' માનવી
 પેટને પૂરવા ખાડો રાતરિ' રખાયો હતો.
 દિ'અપાણી ચક્રી ખીતો નિ'દગી રક્ષવાસરે
 પથરે લાકડે લોડે રાઓનો કાપ્યો સજ
 ગુફા ને કાતરેમાંહી સંતાતો નાસતો હતો;
 અજ'થી નિ'દગાનીમાં પ્રત્યેક ક્ષણ જીવતો.
 અને એ પેટને માટે નાવડી નાનુકી લઈ
 મહાસાગરને જોજે માછલાં કાચલાંસરે
 જતો ઝંઝાણરી રાતે જાંઘી હોડમાં મૂકી.
 અહો ! રેમાન્સની આછી પાતળી કાપના કહીં !

એ કાવ્યની પ્રામક લાવનાને
 છે ભાંગવાનું દત્તિદાસને શિરે
 એ મીઠી સૌ કવિ-કાપનાને
 થંસી જવાનું ન્યમ એકને શિરે.

ઊંઘ્યો પૃથ્વીની પાટે 'સંસ્કૃતિતત્ત્વ' માનવી
 માડું ઘોડું અને ઊંટ ઊંટી કંગાલ વાદનો
 મોટરે રટીમરે કોરોએને ઊંડે મરુત સમો.
 ઊંચે ખાડે ચઢી ઊંચાં દોરડાં તારનાં મ'ગી
 વાડુની મુકનપારાને નાથે ચાંડે પ્રમાણમાં;

દત્તિદાસ રમે જન્મ્યો દુનિવની પ્રપાલિત કાપનામાં એને રેમાન્સ-
 રેમાન્સ મુખાવુલક કહો છે, તેને દત્તિદાસે જ લખ્યો 'જીવન' લખવામાં જ
 નહોતું રજુ કરે છે તેથી જ હવે, કવિ એ નુવન સંસ્કૃતિને જ લખવા દીધી દાખ
 નહોતી એ વખતે છે, તેથી જ અર્થક રેમાન્સ. અવુલુવ વિષે પણ કંઈક જ
 ૧૨ રજુ કરે છે

જને સુગૃહસ્ત્રી હેલી આકાશે ફરતી રૂઢી,
 ધાંભલે ધાંભલે દોડે પરાવી પ્રાણીના ભરે.
 પ્રગાઠા તેજના પુંને આભથી આચકી લઈ,
 નાના અંધારિયા ખૂણે ચાંપને ચાપડે જડે ।
 પ્લાકોને વી ધતી, ઘેરાં જંગલોને વટાવતી
 દોડતી રેલવે જાણે પૃથિવીના ગુમાનને
 હસતી માપતી લાંબા અંતરાયો ટૂંકા કરે.
 ઊંચા તોતિંગ મીનારા અંધારાને ઉલેચતા
 ડોકતા મર્ચિલા ઊભા સ્થિતિને તેજ નીરતા
 માઝાહીણુ મહાખિધના ઉદ્દોષોને ઉવેખતા.

અગ્રાહને ગ્રાહ્ય જનાવી માનવી
 અદસ્યને દસ્ય જનાવતો જતો
 આશ્રાધ્ય થે તત્ત્વ હવે સુશ્રાધ્ય
 જની રહ્યાં માનવચિત્તપટ્ટે.

હજારો જોજનોડેરાં અંતરોને ઉવેખીને
 હજારો વર્ષના જામ્યા અંતરાયો ઉખેડીને
 મહાપ્રજ્ઞાંડની માયાસમા સૂરજ ચંદ્રમા.
 પ્રકૃતિની મહા લીલા—વાયુ વિદ્યુત અને જલ
 પ્રત્યેકી અણુની શક્તિ ગતિ જાણે દૃષ્ટીમાં
 રમાડી, માનવી !વજ્ર પિંડ વિજ્ઞાન-ચાકડે
 ચડાવી, જૂની માટીથી નવો આકાર સર્જતો ।
 અહો ! રોમાન્સ સર્વત્ર અહીં શો સભરે ભર્યો ।!
 પ્રકૃતિપાશમાં પોદયો માનવી મુકિતને તડે
 હજારો વર્ષને અતે પ્હોચ્યો આજે, ન ધન્ય એ ?

શું પ્રકૃતિગૃહ લીલામહીન
 રોમાન્સની રમ્ય કથા વિલોકવી ?
 ન માનવી જાગૃતના જયોમાં
 રોમાન્સની ભન્ય કથા ઉદ્દેશવી ?

માર્ચ ૧૯૪૦

સોવિયેતના લાલ નાગરિકને—

ઓ બંધુ! ઓ મિત્ર! અહો બિરાદર!
 મોસ્કો અને સ્તાલિનગ્રાદ-વનની!
 યુક્રેનના જંગલના શિકારી!
 ઉત્તરેકના પહાડી 'યુગ્મ' વનેથર!
 દા'ડે કડે ખાતુભરી મજૂરી
 રાતે ધરે સ્વાંગ તું ગેરિલાનો.

ઓ રસના યુક્ત પ્રજુષ્ઠ નાગરિક
 તાગ થકી દૂર અતીવ દૂર
 તાગ થકી ઉક જ વિભ સુષ્ટિમાં
 પરિસ્થિતિમાંથી પડેલ અદના
 મુલામી ઘેરી ધરતી ઉપરના
 મૈનિકની ભક્તિ ભરેલ વંદના
 સ્વીકારશેને !

ઓ દોષ્ટ! ઓ લાજ બુલંદ નાગરિક!
 તું તો પ્રબળે નિજની કૃતિને
 -પાન્યે ભરી ગદાગમથી વસુધા
 મંપનિના ગ્નભરેલ નિર્ગમ:
 અને મદા નીપગનો પ્રત્યે
 -રે, સુષ્ટિનાં સૌમ્ય સુમન્ય સર્જન
 સુ હારતો તું મર્યે સ્વદમ્નો.
 ૩-કુમ્ભનો ખાખ છાંડી પડ.

* જો લાડિલા લાલ પ્રભપ્રભના !
 લડે તું તો તારી નિજ ધરણે
 આઝાદી આખી ધરતીતણી સરે.
 અમે અમારાં નિજનાં ગૃહોમાં
 નિર્વાસિતો બંદી સમાં પડેલાં ।

જો મૃદ્ધિના જીવનના વિખાતા !
 લડે અથંબ્યો અણુજંપ રાત દિ
 ગલી ગલી ખેતર ખેતરે ધરે
 તમુ તમુ એકક શ્વાસ શ્વાસે
 હાંવતો, દુશ્મનને પછાડતો
 માતંગને આખરનો સુવાડતો
 અમારી એની વચ્ચે ઉભો તું
 દિવાલ અણુવટ ખડી કરી દઇ ।

અહીં અમારી ગણત્ર પ્રજાને
 મુલામીની દાહબરી પ્રજાને
 અનેકયને પાશ પડી પ્રજાને
 એ નવો આતંગ તું જલાવતો.

૧ જો અનેક પ્રભઓના સોવિયેનમાં સેંકડો છુતી છુતી સ્ત્રી પિત્રાવ ની પ્રભએ
 છે તે તમામ પ્રભઓના અપરા તો, આખા જગતની પ્રભઓના) લાડિલા જલ-
 લાડિલા કુવર ! તું તારી પિતાની ધરતીની આઝાદી ખાટે લડે છે, ખરું તેમ કહે
 તું જગતની માનવતા અને સંસ્કારિતાના અધન્ય દુશ્મન નાઝીઓથી જ ના અખને
 ઉગારી રહ્યો છે

સ્તાલિનશાહના અમર જ મનુ' રહસ્ય સ્તાલિનશાહને વીધી કેરિયત્ત રહ
 દરાન દરા લિટની ધરતી પર આવવાની કિટલરી યોજના સાથે સાથે જાપાનની
 પ્રજાનેય યદ લિટ પર વૃદ્ધી પડવાની યોજના સ્તાલિનશાહની ધરતી પર વિજય
 ફોજની કમર લાગી નાખી લાલ સેનાને આ ખને યોજનાઓને ધૂળ ભેગી કરી
 પરજામે ચીન, રશિયા તથા અન્ય જગતની માનવતાને ધીસવાના કોશિષથીઓના
 સપના દેવડ સપના જ રહી ગયા !

અને પહે રાક્ષસ ઓરી નીચે
કચડાયલો પ્રાણુ મુરોપ સર્વનો
ધીમે ધીમે લોચનિયાં ઉઘાડો
તણખો છૂંપો આગ રૂંધે ભણકવા
તારી હુકે પ્રાણુભરી છતો થતો ।

ઓ મિત્ર ! ઓ ભગત સિંધ સંગ !
કડવાણકારી શિવકદ દન્ય !
ગુસ્સામી ઘેરી મગતી ઉપગના
સૈનિકનો પ્રાણુ મુરે ■ તારી
મહોગ્ગત તણો જાગ ભરી ભરી પીવા
તારી મીઠી યાદ મહીં જીવી જવા.

ઓ વીર ! સંગ્રહક મિત્ર સુધિના ।
અનન્ય અદ્ભુત મહાનુભાવિતા-
મહીયા ઓકાદ કળીય આપી જ
કે-તારી પૂઠે ય અમે ય આગે
આ બધું વધ્યા સમ નિદગીને
અમારી પોતાની મધ સ્વતંત્રતા
ને સુધિની ભગ્ય સુનમ્ય મુકનના-
મહી મિટાવી રાધ સાથે યજ્ઞે.

રે દોસ્ત ! તારે ન ફિકર કરી છે
મદાન લેનીન તણો સરોર
સ્નાયિન તારી પડખે ઉભો છે.
મારેવ રે, મિત્ર, ફિકર કરી ના,
તારે જમે જાધ જાડી ઉભો મું.

૧૯૪૧

: વરાટ પિંગલાં :

ઉઘાડ નયનો સલા । કર પસાર લેલે બધું;
હવું બધુંજ માહરું, ફરી કહે—‘બધું’ માહરું.’
સખી મજદૂરને ન મજદૂર કેા રોકવું.

ઉઘાડ દગ રે ઉઘાવ ધણુ કાંતિ કમ્યાલુનો
ઉઘામ મિરગંજ લીપણુ મદાન અન્નાયનો;
ન તું વિદિન અન્ન કેા સખળ, એમ અખાસયો.

સમસ્ત અમણીઓ ! જગતનાં લખો સૌ મળો
વિરાટ પગલાંમણીં ધરતી સર્વ આવર્તિ લો.

નહીં કંઈ ગુમાવવું—ફક્ત શૂંખલા ભેડીઓ;
અને જગત આખુંયે સસર પામવું, પદારો !

૧૯૩૫

You have nothing to lose but your chains and to
win the whole world—કબુલિત થેન્દેલો.

: સાધના :

આકાશની મેઘલ નીલિમા મહીં
 રંગો છુપ્યા સપ્ત મહેન્દ્ર્યાપના.
 અંધારની કાજલ કાલિમા વિષે
 પ્રકાશનાં પદ્મલ દેહ પામતાં.
 નિક્ષેપન સંદિ મહીં સચેતના
 ધીમે ધીમે યોચનિયા ઉપાસતી;
 શન્યાવની નીરવતા મહીંથી
 સંગીતની સૌમ્ય લીલા વદંતી
 પરમાણ્વથી સદૃશ, અતીવ સદૃશ
 કણો થકી વિશ્વ વિગટ જન્મ્યું!!
 વિગટની એક રદગ્ય લીલા
 ઉત્સવના માનવના મળી રહી
 અનાદિથી કાળકિનાર ઊભી
 ને જ્ઞાનના એક અખડ શાધને
 પોતેજ પવટાંજ જતી પડે પડે.

[વેદ્યો ૧૬ વાગી]

અજ પ્યાં દેવાયા પ્રથમ પ્રગટી ઊભિંત ઉપા
 કલાની લીલામાં પ્રથમ રવ જ કાકિન થયો:
 ગ્રમો તું નેનિ છે, અનિર્વચનીય પ્રભુ તું છે
 વિગટ સ્વામી તું, અકલ મનિ જ્યે ૧૧૫૫ રો!
 અનંતશક્તિમાં અ ૧ અ ૫ સમાં માનવ અમિ.

ને આમલે નેત્રની મીટ માંડી
 યે હાથ નોડી કરી વદના ઉભા
 માગ યત્ની સામ ત્રણા ઉચારતા ત્રણિ
 જાણાડની કાંતિ કૃપા નિહાળતા
 પ્રશસ્તિની પકિત ગદ્ય ગવાઈ,
 દેખા અને નેત્ર પ્રફુલ્લતા જતા
 રેખા મુખે મુખ ગદ્ય છવાઈ
 વિશ્વની મૃદ ઉદ્ઘાનિત ઉડેલી ઊડેલી નહિ
 દેખાની મુગ્ધતા બેળી કલાવાણી શમી ગઈ

[ઉપનિષદોના કથા રેખા]

ને એ મુગ્ધાભિંજોને વિષવિષ રવરૂપે અકત કીધી અનેક
 ગાઈ દેખા ભરીને જુગજુગ લગ એ એક અજોયતાને
 તાનામ્હે લીન થેને સત અગમ ડે રથના આખે ગદ્યે એ
 ઢકાયેતુ દિરખ્યે—પ્રકટ થઈ કલા, કાવ્યની માત્ર રેખા

અને જુધે દીકા બધા તરત માનવતા દીકી
 -સંતાના કમનાં, રહી કેરા દામણુ દામણે
 વીટેલી સુષ્ટિમા ગેગો, દુર્ભિક્ષો, મૃત્યુ-આસથી
 ભથવવા મારી સુષ્ટિને સુખી સ સાગિતા ત્યજી
 વર્ષોની સાધના અતે સબોધી સ્વાવ નિર્ઝંદી
 દુ જો દરી દુ-ન્યવી નાસનાના
 પ્રિય અને પ્રિયપતર કામનાના
 રે આજ પ્રિય, કાલ જને સુનિશ્ચિત
 દુ જોતણુ મૂળ, પર પરાએ
 આ વિશ્વ આખું જ અખડ બધન !
 કરી બધી સમ્યક વૃત્તિઓને
 રોકે જઈ પાર પ્રણય માનવી
 નિર્વાણને પથ

અને ઐ દુ ખને અ તે આ-મા પોતે પ્રકાશતો
અરીસો સ્વચ્છ થાતામા બિઝ બેમ જની રહે'

દુ-યત્રી વાસના, કિન્તુ, દુ ખોતુ મન-જાનથી
નહી માનવને છોટી નિરવલ્ય રામી મન
જ્ઞાન માને સદા ગુપ્ત માનવના ન પાનરી
સમાધિ ભુદની પાછી દત્તી ન્હોતી થઈ મન

વળી પ્રુવાથીના પથ જનવવા પ્રિયત ઉત્તરો
થમડી સત્તાના દમન દવ સામે ગગનતો
મહા સિધુ જેવો પીડિત જમને ચેતવી મથો
'કદી જીતી સોયે સગ્ગી મકશે હાથી જનરો
મવેશે ના કિન્તુ સ્વતઃ મહી સ્વાર્થાં ધનપતિ'
અને નમ સવાને સદય નયને એ કદી મથે-
વસે દેયે સ્વાર્થો હૃદયકથમઅંકયે હસી રાજો'

ભુવે મિત્રો ચત્ર તહી હમ નહી અમૂન સવે
જાલાં ! આજે વિશ્વ વિચરતુ રહ્યુ પ્રેમ દરથી,
જયે-પ્રાણી માને નિ-ખલી ગદી એકજ ધમિ'

ને એ મથો પ્રેમની હીર દોરી
વડે જધા રક ધનાલ્ય ગાંધા

જગજને નિર્વંધ ખીજોથી
સત્તુ અને મિત્ર દવા છતી જવા
વગેરે તણા બેઠ બુદી બુલાવવા
સત્તાનર્વા દોર ગુમાન જ સવા !

કિન્તુ રથો રક જ જમ્મ માત્ર ન્યા,
અને છતાંવાં દિવ માત્ર મિત્રનાં
સત્તા અર્થો વર્મ તણાં ન દેવજ
મજ્જા, પાદો વા રજ, મર્મ સ્વપ્ન
થઈ રથો નિપજ કામનાનાં'

:૨:

સેંકડો વર્ષ વીત્યાં ને સમૃદ્ધિ યદિની વધી
જ્ઞાન વિજ્ઞાનની-શોધો વધતી જડતી રહી.
યંત્ર-સંસ્કૃતિની સાથે પૃથ્વીની નીંદરા ઘટી
અને તોયે બધાંએ યે કળી માનવની રૂંધી.

રે, માનવી સંસ્કૃતિ ભય થંભી
ચેતાવતા વિશ્વપ્રભાત-પ્રહરી
યુગે યુગે જમી વહે ઇલાથી :
'પાછા વળો બધું ! ચલો નિસર્ગે'
અનાદિના સાશ્વત ભવ્ય સ્વર્ગે;
વિનાશને પંથ સમરત સંસ્કૃતિ.
યત્રોત્પત્તિ બીપણ ને ભયંકરી
ઝંઝીટમાં માનવતા હુળી રહી
સદસ દેશે શતધાર વેદના
ઉડે ઉડે માનવને બીંસી રહી.
રે માનવી જગત યંત્ર-સ્વામી
મટી ચલો કુલક કુદ્ર બંદી ;
નિઃપ્રાણની નિર્દય સર્પશ્ચક્ર-
બિંદુ ગ્રન્થો ચેતનનાથ કદી !

'પાછા વળો બધું ! ચલો નિસર્ગે—'
વલો રસો એમ પ્રતપ્ત દેશે
નેરાસ્યની પ્રાણુ વિહીન કિલ્લુશી.
ને ક્રાંતિની ચડ ગતિ મહી સૌ
શમી ગયું. ગુપ્ત સુવર્ણસ્વર્ગ-
તણી ઠરી જુઠડી કલ્પના યે.
આગે ભટકું વિશ્વ જુલ્યું નહતું રે
નિસર્ગના બાળકની કહાણી.

ફરી એ કલ્પના-કુંજે જાતું ના પાડેને મુચું
વિજ્ઞાનવંત સંસારે આગે આગે જવું સવું:

[૧૬ મી સદીના અંતના વિજ્ઞાનો]

‘જવું નિસર્ગે’ ભ્રમ એ અજુદને!
નિસર્ગે તો કેવળ શક્તિનો ઝરો;
નિસર્ગને આપણુ નામવી રહી.
નિસર્ગે ને માનવ યોગ અદ્ભુત
સ્વાનંદ્યનો એકજ એજ સ્થંભ.
વિજ્ઞાનની ઊલ્લુચ પૂરવાની
વિશેષ વિજ્ઞાન વિના ન શક્ય
અદો, હજી પ્રતિ માત આગે
અનન્ત શક્તિ; ગતી પામવી; ને
દિભામણી માનવતા ઉગારવી.’

ઉગારવા માનવતા મળી રહ્યા
વિજ્ઞાનિકો; કિંતુ જને હ વિંગ
—વધે વધે સંત્ર વધે જ સંત્રતા
વધી રહી માનવતાની વ્યવસ્થા.

:૩:

તે સંગૃહિતિ જય રજે વિગામી
ચિંતા કરતા સતો મદતો
ચેતાવતા વિશ્વ જધુ પુન : પુન :
તોસ્તોય ને ગાંધી સમાનવા યુગે-
'હો હો, સંગૃહિતિ વાસનાની
શુદ્ધી નિરેશ પ્રગલ્ભતામાં
ફળી, જુઓ—શેષ વિનાશ કાંડ !'

અને ફરી છુદ્ધ રમરાવતા જતા
વળી મહા પ્રિયતણી સ્મૃતિ જીવી
કરી, ફરી યાદ સોની આપતા
દરિદ્ર વારાચલુ મૃતિમંત શા-
'અનિષ્ટ છે મંત્ર અને મનુષ્યના
વિકાસ ને સ્વાર્થ ભરેલ માણે,
ત્યજ જધાં સાધન વાસનાનાં
ફૂલોસનાને દિલથી જ ઝામવી.

દૃષ્ટનાને મહાઝોલે હુંદે બિડતા જતાં
મહાવ્યવહાર આપાઓ સૌવણી માર્ગ ઉચ્ચર્યા-
'ભલે જીવો પૂર્વયુગી પરંપરા
રહે ભલે યંત્ર નવાંય, જુજવાં;
જવું નિસર્ગે, પલ્લુ, શેષ સાધના'

[૨૦ માં સદીના નવા વિચારો]

જ્ઞાન વિજ્ઞાનના ભોક્તા, પ્રગતિશીલ માનવી
જીવી બિહવા વળી પાછા ચણી મંત્ર નિસર્ગનો-

' રે દોષ રો યત્ર પુરેજ દેવો ?
 એ તો બિચારો જડ રાકિન ભાને
 ચેતન્યની જોડસ ચીનગરી
 વિના કદી એ નહિ પેળાને
 સૌ દોષ છે ચેતન માનવીતણી
 ગ્વાથી બુદ્ધી બીધણ વાસનાને
 મનુષ્યની સચિત વારસાગત
 વ્યકિતતણી મદક ભાવનાને
 ૬ આ ' ઘોડ દિસા જમ ને મરતે
 તે માનવી પાશવતાતણા છે
 પ્રતીક હૃદય—નવ યત્રને શિરે
 જવાબદારી રજ માત્ર અદેની. "
 છે દોષ પુરો બુધી વાસનાતણો
 આ યત્ર જોના જની ભોગ માત્ર
 સાધી રહ્યાં ઘોર બિનાશ કાંડ
 તે વાસનાની ધન મુખલાઓ
 તૂટી જતાં માનવતા પ્રદુષણો
 નિષ્પાષ દેવાં મળી પીગ ફરો
 માટી તણી પૃથ્વી માટી પી ઊગશે
 મુલ્યનું મુલ્ય પ્રસન્ન સ્વર્ગ
 ના માનવી સરૂન માર પાંડે
 પાડો જવા પથ નિસર્ગ રે
 સન્નતરવાઈદણી જો બિચારી સૌ બિબલે
 કાષનાના તરંગોને વાળીમાં વિગતરી ગયા
 સૌ વાળી એ બીજાં કદમમાં
 ફેંટી દઈ કાગ કરાત ભાગ્યે
 મૃત્યુ જનુ સત પ્રદર્શિઓ યે
 જ્યાં જ વાળી દમ દેકવા ઉભે

: ૪ :

માર્કસવાદી દિગ્ગજે જીવન-ચૈન]
 યંત્રો નહીં જોમ અનિષ્ટ પડે
 વૃત્તિ નહીં જન્મતી આપ મેજે
 કે વૃત્તિ એ શાસ્ત્રવત ના, અને નથી
 સ્વભાવ એ શાસ્ત્રવતતાનું ધોરણ
 આ વૃત્તિ ને માનવીનો સ્વભાવ
 નથી અકસ્માત, નહીં સ્વયંભૂ
 એ જન્મ પામ્યા, નિકર્યા, પ્રપુલ્ક્યા
 સમાજ-ઉત્કર્ષની પ્રક્રિયામાં.

ખેલાં હતાં માનવ માનવી ના,
 અર્ધો પશુ, અર્ધ મનુષ્ય દેહ,
 પછી બન્યો માનવ, દત શસ્ત્રે
 કંગાલ શો ધૂમત નગન વેશે
 ભુખારજો! જ મલ જ ગલોમાં
 યુગો પુરાણો પશુ-અર્ધ માનવી
 આજે બન્યો સસ્કૃત
 પ્રતિક્ષણે જોમ ધડાધ ડાયા
 પ્રતિક્ષણે ચિત્ત અને સચેતના
 પ્રતિ ક્ષણે વૃત્તિ-મનઃ વાસના
 સ્વરૂપ પામી પવટાતી ચાલી
 યુગે યુગે જનન ધાગણના
 માર્ગો અને સાધન-યત્ર પલટ્યા,
 પવટી ગઇ સસ્કૃતિ માનવીની
 ધીમે ધીમે વા લઇ શળ ગોટી
 ઉકાતિ વા કાતિ મહી ઉર્વાચિત્ત કવચિત્ત

: ૫ :

[આઈસવારી હજિએ રિકાસ-દર્દન]

વિરાટનું સત્ય સદસ રૂપે
 તવારિખે વ્યક્ત થતું રતું સદાઃ
 પ્રાચીન પૌરાણિક સામ્યવાદે
 નવાં જગ્યાં સાધન શોધ છે નવી
 ઉત્પાદને કાંતિ થઈ અને કરી
 કાંતિ મદા માનવ માનવી વિષે
 વર્ગો પડ્યા, સ્વાર્થદિતો છુટા થયા,
 સરીરના ભેદ પડે ગયા પૂગ
 છુટિય તૂટી રહ્યા તથા જન્યા થગ.
 જનિયા તૂટી છુટ ગળાઈ છુટ;
 ને વર્ગનો ગ્રાથ જન્યા મુખર્ગ.
 ગામનો તર્જી ગામજ મેખતા વિષે
 સત્તા તમેજો ભોગ જ સત્ય સાચત.

એ વર્ગ ગ્રાથો નવનવ્ય રૂપે
 મુગે મુગે ઠમ જન્યા વચકર
 મુગામ જે જ કુકુત જનેતા
 જન્યા દર્શા અર્થની મુગામતી.
 વચકરી કોપાતૂની વિચારે
 પત્તી રીધી નિહિ સમાજ અવંતી.
 સત્તાધિરે વર્ગસમાજ કાંઈ
 સદા રૂપે શે પડ્યા અને જન
 સામાજિકતા તાંડવ મુદને રૂપે !
 —ખાતાં ખગાયે નહિ આપુ નિય

[માર્કસવાદી દૃષ્ટિએ ક્રાંતિનું સ્વરૂપ]

વર્ગો તણા બીચણુ ઘર્ષણોમાં
સંક્રાંતિના જોગ અન્યકત સુપ્ત
સિંહાસને આરૂઢ વર્ગ બતે
ઉરકેદ-ખીજે નિજ વાવનો ન્હો.
દ્યુડાલિઝમની જનમેદા ધુર્જવા
જોદી ગયો ઘોર દ્યુડાલિઝમની
ને સંક્રાંતિ એક ધનાઢ્ય ધુર્જવા.
મહીથી જન્મી છે મહાન સેના
કાયા કસી માલિકને જવાડતી
ધુખી અને નગ્નશરીરી સેના.
તે ઘોર ધુર્જવાતણી જોદતી જતી
વર્ગોચક્રી મુખત સમાજ સ્થાપના-
તણા કણો વેરી ગહી છે વિશ્વમા

ભટ્ટી મહી આગ રહી ભલકી
ધરાતલે સુપ્ત ઉઠયો છે લાવા
ઉત્ક્રાંતિના રક્ષ જધા રધાયા
ક્રાંતિતણુ દ્વાર રહ્યું ઉઘાડ્યું

એ ક્રાંતિને પાગમવાની દૃષ્ટિ
માકસે દીધી માનવતા શુઝેલીને
ને લેનિને રૂસ વિષે પસારી
જન્માવી વિશ્વે નવ લગ્ય સંસ્કૃતિ.

[નવી માનવતા ની સાધના]

૧ ત્યાં—માનવી માનવ શોષણથી
વિમુક્ત થઈ, પ્રકૃતિગતિત નાથના
રહો ગુડીઃ સુસ્વક સુદ બંદી
મરી જાયે પ્રકૃતિનાથ નંદી

૨ ને એ દગો કાંત વડે ઉઠતો
વિગટની ચૂદ રદમ્ય લીલા
દોરી જશે સાધક જગત્પામન
સમાજને, સંસ્કૃતિને રથી જની.

૨૧૮ ૧૯૩૪

૫૧૮ ૧૯૩૬

૧ નવન સંસ્કૃતિપામ

૨ એ સુખને માથે જગત્પામ

Bharatiya Vidya Bhavan's Granthaga-
 RAKHANA
 BOOK CARD

Call No 2, 64, 9402 64 Title 22

Author महाभारत

Date of
 issue

Borrower's
 No

Date of
 issue

11/2/58.

504